

## O'zbek tili o'lmaydi

Davlat tilini rivojlantirish departamenti tomonidan shu qisqa vaqt ichida jiddiy ishlar amalga oshirildi. Atamalar komissiyasi faoliyati yo'lga qo'yildi. "Davlat tili to'g'risida" qonunning yangi tahriri ishlab chiqilmoqda, o'zbek tilini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasi loyihasi ishlab chiqildi va bu loyiha yaqin vaqtlarda xalq muhokamasiga qo'yiladi.

4-5-betlar

So'z tarixi — o'z tariximiz

## Shevalar

### adabiy tilga emas, adabiy til shevalarga moslashib borishi lozim

Adabiy tilga e'tibor qaratib, ba'zan shevalarni unutib qo'yamiz. Aslida, jamiyatda adabiy tilning ham, shevaning ham o'rni bo'lishi lozim.

10-bet

## So'z mulkiga sayohat: "Toshnov"dan "tarnov" gacha

"Novza" so'zidagi ikkinchi o'zak "za" esa "zah" so'zidan jonli til talaffuzi talablariga ko'ra qisqarib qolgan. "Zah" so'zi namlik va suv ma'nolarini bildiradi. Masjiddinga "Novza" deb nomlanishi uning oqar suv inshootiga yaqin joyda qurilganidan dalolat beradi.

11-bet

Kuch — bilim va tafakkurda

# Marifat

1931-yildan chiqib boshlagan • e-mail: info@marifat.uz • 2020-yil 19-fevral, chorshanba № 8 (9281)

Xalq ziyolilari gazetasi

Tanqid va taklif

## 5-sinf "Ona tili" darsligi o'qituvchilar tahlilida



12-bet

## Ona tilimizning nufuzini oshirish mavsumiy masala emas

Aziz mushtariylar! Gazetamizning mazkur soni to'laligicha o'zbek tili masalasiga bag'ishlandi. Darvoqe, gazetxonlarimiz yaxshi biladi: ona tili masalasi biz uchun mavsumiy mavzu emas. Nashrimizda shu vaqtga qadar ham ona tili ta'limidagi muammolar, ushbu fan darsliklaridagi turli chalkashliklar-u xatoliklar, tili-miz nufuzini oshirishga doir taklif-mulohazalarga boy ko'plab tanqidiy-tahliliy maqola-yu suhbatlarni muntazam e'lon qilib kelmoqdamiz. Ammo bu chiqishlarning hammasiga ham soha mas'ullari o'z vaqtida e'tibor qaratyapti, deya olmaymiz. Masalan, birgina maktablarda ona tili darsi xuddi chet tillari mashg'ulotlaridek ikki guruhga bo'lingan holda olib borilishi bo'yicha berilgan asosli taklif izsiz ketdi. Bu tashabbus bir tomondan ona tilimizga e'tiborning naqadar muhimligini bildirsa, boshqa tomondan ushbu fanni o'qitish sifati oshirishga xizmat qilishi tayin.

Nashrimizning mazkur sonida ham mushtariylarimiz uchun qiziqarli, mulohazali maqolalar, tadqiqotlar e'lon qilinmoqda. Maqsadimiz — milliy g'ururimiz bo'lmish ona tilimizning nufuzini oshirish yo'lida soha mutaxassislariga minbar bo'lish, mutasaddilarga esa ko'zgu tutishdir.



## Davlat buyurtma berdi, nega natija sezilmayapti?

Farmon amaliy natija bermayotganligining sabablaridan biri barcha hujjat va tuzilmalar tayyor bo'lgani holda ayrim vazifalarni amalga oshirishga doir ANIQ MEXANIZMLARNING YO'QLIGI.

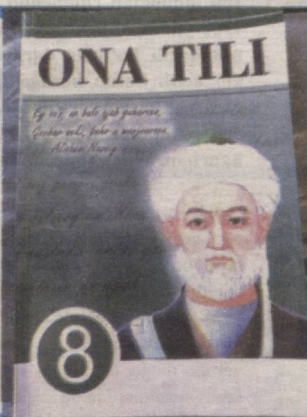
3-bet

## Yana "ona tili" darsligida muammolar

Fikrimcha, mualliflardan tashqari, darslik bo'yicha ish olib borgan mutaxassislar yuzaki, nomigagina ishlagan ko'rinadi. Aks holda bunday oddiy xatolik ko'pchilik nazoratidan chetda qolib ketmas edi.

Har bir darslik o'quvchi qo'lga yetib borgunga qadar mukammal nazoratdan o'tkazilishi, har qanday xato va kamchiliklardan xoli bo'lishi shart. Buni darslik bilan ishlashga aloqador bo'lgan hech bir shaxs unutmasligi kerak.

7-bet



## Zar qadrini zargar bilar yoki darslik ko'rga hassa emas!

Ta'lim — jamiyatning o'q tomiri, uni isloh etmasdan, zamonga moslasdan ko'zlangan natijaga erishib bo'lmaydi. Shu ma'noda bugun xalq ta'limi tizimida sezilarli ijobiy o'zgarishlar sodir bo'layotganini ko'rib turibmiz. Ayniqsa, ta'lim mazmunidagi yangilanishlar, xususan, davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va darsliklar bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda. Jumladan, "Ona tili" darsliklari ham xalqaro talablarga moslashmoqda. Misol sifatida aytish mumkinki, 2019-yili chop etilgan 8-sinf "Ona tili" darsligi to'la ma'noda o'quvchini ham, o'qituvchini ham o'z ustida ishlashga undaydigan darslikka aylantirildi.

8-bet

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 18-fevral kuni hukumatlararo qo'shma komissiyaning navbatdagi yig'ilishini o'tkazish uchun amaliy tashrif bilan mamlakatimizga kelgan Vengriya tashqi iqtisodiy aloqalar va tashqi ishlar vaziri Peter Siyyarto boshchiligidagi delegatsiyani qabul qildi.

## O'ZBEKISTON PREZIDENTI VENGRIYA DELEGATSIYASINI QABUL QILDI

Davlatimiz rahbari O'zbekiston va Vengriya o'rtasida an'anaviy do'stlik va ko'p qirrali sheriklik munosabatlari keyingi yillarda izchil rivojlanayotganini katta mamnuniyat bilan qayd etdi.

Turli darajada samarali muloqotlar yo'lga qo'yildi. Mamlakatlarimiz o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi o'tgan yil yakunlariga ko'ra, 45 foizga ortdi. Qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati, farmatsevtika va boshqa tarmoqlarda qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Ta'lim, madaniyat va turizm sohalarida almashinuvlar kengaymoqda.

Peter Siyyarto samimiy qabul uchun O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevga minnatdorlik bildirib, Vengriya Bosh vaziri Viktor Orbanning ezgu tilaklarini yetkazdi.

Uchrashuvda ikki tomonlama hamkorlik va mintaqaviy, jumladan, Yevropa Ittifoqi bilan muloqot formatidagi sheriklikning dolzarb masalalari yuzasidan fikr almashildi.

Vengriyaning yetakchi kompaniyalari ilg'or tajribasi va zamonaviy texnologiyalarini joriy etgan holda, qo'shma investitsiya loyihalarini amalga oshirish hamda ularni moliyalashtirishga alohida e'tibor qaratildi.

Hududlararo aloqalarni rivojlantirish, bank, transport sohalariga oid dasturlarni amalga oshirish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash istiqbollari muhokama qilindi.

Bo'lajak oliy darajadagi uchrashuvlar rejasini ham ko'rib chiqildi.

O'ZA

## To'ylarni dabdaba bilan o'tkazishga urinayotgan hamyurtlarimiz bor...

Senatning Yoshlar, madaniyat va sport masalalari qo'mitasi, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi hamda boshqa mutasaddi vazirlik, idoralar rahbarlari ishtirokida Oliy Majlis palatalari kengashlarining to'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar o'tkazilishini tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida qo'shma qarori ijrosiga bag'ishlangan matbuot anjumani bo'lib o'tdi.



Tadbirida xalqimiz orasida hamon to'ylarni dabdaba bilan o'tkazishga urinayotgan hamyurtlarimiz uchrayotgani ta'kidlandi. Bu esa barcha mutasaddilar keng jamoatchilik bilan birgalikda amalga oshirayotgan faoliyatini yanada kuchaytirishi zarurligidan dalolat.

2019-yil 14-sentabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi hamda

Senati kengashlarining "To'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar o'tkazilishini tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qo'shma qarori qabul qilinib, mazkur hujjat asosida tasdiqlangan nizom joriy yilning 1-yanvaridan kuchga kiradi. Senatorlar va deputatlar hududlarda aholi bilan uchrashuvlarda mazkur hujjatlar talablari haqida

batafsil tushuntirish ishlarini olib bormoqda.

To'y va marosimlarni o'tkazish tartibini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik belgilashni nazarda tutadigan "O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risida kodeksiga qo'shimchalar kiritish haqida"gi qonun loyihasi tayyorlandi.

Loyihada to'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar o'tkazish tartibini mazkur tadbirlarni o'tkazuvchi shaxs yoki to'yxona, kafe va restoranlarning mansabdor shaxslari tomonidan buzish holatlarida qo'llaniladigan jarima miqdori belgilangan. Qonun loyihasi tez orada Qonunchilik palatasi deputatlari tomonidan ma'qullangandan keyin Senat muhokamasiga kiritiladi.

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston musulmonlari idorasi Fatvo bo'limi tomonidan "To'y, marosim va ma'rakalarni me'yorida o'tkazish haqida fatvo" loyihasi tayyorlangan. Transport vazirligi esa O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi bilan birgalikda to'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlarda pullik avtotransport xizmati ko'rsatish faoliyatini alohida nazoratga olgan.

Mohigul QOSIMOVA,  
O'ZA muxbiri

## Ijtimoiy tarmoqlarda nima gap?

### TA'LIM HAQIDA

Professorni "xo'linligi" uchun otishga olib kelishdi. Qarasa, bir paytlar "jim o'tirgani" uchun a'lo baho qo'ygan talabasining nishonida turibdi. O'limiga rozi bo'ldi.

Ta'lim tizimining muammosi tizimsiz ta'limda.

Biz nafaqat iqtisodda, balki ta'limda ham "xomashyo" tayyorlaymiz.

Tafakkur — o'qituvchi sifat darajasini belgilab beradigan eng asosiy mezon. Tafakkur qilish uchun esa bo'sh vaqt va mutolaa kerak. Men bilgan juda ko'p o'qituvchilar kitob o'qimay qo'ygan va ularning bo'sh vaqtlari ham yo'q.

Hozirgi yakuniy nazoratlar fanning yakunini emas ta'limning yakunini ko'rsatayotganday.

Fanning birdan bir maqsadi haqiqat bo'lishi lozim. Dissertantning ustamasi emas. Olimlari munofiq elga xorlikdan boshqa nasiba yo'q.

Siyosat fanning oldiga chiqib olsa, ta'lim simulyatsiya qilinadi. O'z o'rganish obyektidan qo'rqadigan fan safsataidan boshqa narsa emas.

PhD — buqalamunlar tomonidan tafakkurga urilgan kishandir.

### JAMIYAT HAQIDA

Erkinlik va ozodlik bu, eng avvalo, mas'uliyat degani. Mas'uliyatsiz xalq ozodlikni ko'tara olmaydi, chunki befarqlik har qanday tizimni yaroqsiz holga olib keladi.

Qo'rqoqda shaxsiy fikr bo'lmaydi, chunki u qo'rqishdan bo'shamaydi. Qo'rquvning har qanday ko'rinishi sog'lom fikrlashga to'sqinlik qiladi.

Oskar mukofoti sovrindori "Parazitlar" filmidan xulosa: jamiyatda kuchli tabaqalanish yuzaga kelsa muammolar podvalga tushib ketadi va u sasib bij'ishni boshlaydi. Onda-sonda qo'lansa hidi keladi, lekin sen uning qayerdan chiqayotganini anglamaysan. Kunlaring osuda, go'zal va tinch o'taveradi, mummolar esa oyog'ing

tagida bij'iyveradi. Eng quvonchli kuning, hech o'ylamagan kuning otilib chiqadi va ko'ksingga pichoq uradi.

Yonida qariyalar tursa-da, uxlab o'tiradiganlarni deputatlarga o'xshataman, hech bekatini o'tkazvorishmaydi.

1957-yilda diktator Mao Szedun "hosilni nobud qilyapti" degan iddao bilan chumchuqlarni o'ldirish kampaniyasini boshlab yuboradi va 100 millionlab chumchuq o'ldiriladi. 1960-yildan boshlab zararkunandalar boshqarib bo'lmas darajada ko'payib ketib butun hosilga qiron keltiradi va 30 000 000 dan oshiq odam ocharchilikdan o'ladi. Hozir Szipin ham ham aynan shu xatoni takrorladi.

Dissertatsiyamdan iqtibos: "Iqtisodiy nochorlik va bilimsizlik oxir-oqibat qaytarib bo'lmaydigan yoki qayta tiklanmaydigan resurslarga urg'u berishga, ya'ni uni sotishga yoki shunday resurslar asosida tavakkal qilishga majbur qiladi, yer esa davlat siyosatida aynan shunday tabiiy resurslardan biridir".

"Koronavirus 50 odam o'limiga sabab bo'ldi", degan xabarni eshitgan rahbar miyig'ida kulib qo'ydi.

Davlat apparatining kengayishi total byurokratik rejimning organik ehtiyojlaridan biri hisoblanadi. Bunday kengayishni shaxslar emas tizim talab qiladi.

### MAQOLLARGA SHARH

"O'ldirsa ham osh o'ldirsin", deyishdi, ularni osh o'ldirdi. Tug'ilish — osh, yashash — osh, ta'limi — osh, ilmi — osh, mafkura — osh, g'urur — osh, siyosat — osh, o'lim — osh.

Oyni etak bilan yopish mumkinmi? — Mumkin emas, chunki etak oyni yopish uchun mo'ljallanmagan.

"Och qornim tinch qulog'im", deb yashaydigan xalq bora-bora "oshqozon" va "quloqsiz" tug'ila boshlaydi, ularga na gapiriladi, na ovqat beriladi.

Hamid SODIQning ijtimoiy tarmoqdagi sahifasidan olindi.

Turkiyaga borgan odam bir oyda turk tilini o'rganib oladi. Chunki turklar boshqa tilda umuman gaplashmaydi.

# Davlat buyurtma berdi, nega natija sezilmayapti?

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni davlat tilini rivojlantirish borasidagi muammolarga yechim topish DAVLAT BUYURTMASI, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 29-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Atamalar Komissiyasining faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori yangi so'z va atamalarni rasmiy muomalaga olib kirish vazifasi HUKUMAT BUYURTMASI sifatida qo'yildi.

Farmon e'lon qilinganiga mana 3 oy bo'ldi. Departament tashkil etildi, tegishli qarorlar chiqdi yoki tayyorlanmoqda, OAVlarda har kuni bo'lmas ham, haftadan haftaga katta-katta maqolalar e'lon qilinayotir, tok-shoular bo'lib o'tmoqda, "Munosabat" ko'rsatuvining bir necha soni namoyish etildi, muammo "Xalqaro press-klub"da muhokama qilindi, universitetlarda tegishli kafedralar tashkil etilmoqda, malaka oshirish markazlari ish boshladi va h.k. Ammo davlat tilining nufuzi va mavqeyini tubdan oshirishga kirishilganiga uch oy bo'lsa hamki, hanuz omma ko'ziga yaqqol tashlanadigan

## AMALIY NATIJA SEZILMAYAPTI.

Bu jamoatchilikning ayrim e'tirozlariga sabab bo'layotir. Albatta, Farmonda ko'rsatilgan ayrim vazifalarni amalga oshirish uchun 5–10 yillar talab etiladi. Pala-partish va shoshmashosharlik bilan ish ko'rish millatimizga yot xususiyat. Ammo ba'zi ishlar uchun bir oy ham ko'plik qiladi. Masalan, boshqa tilda yozilgan mavjud peshlavhalar yoniga o'zbek tilidagi variantini yozib qo'yishni rasmiylashtirish va uni amalga oshirish ko'p vaqt talab qilmaydi. U juda ham nozik, uzoq o'yab ish ko'rishni taqozo etadigan, millatlar orasiga nizo solib qo'yishi mumkin bo'lgan siyosiy oqibatni keltirib chiqarmaydi. Chiqish joyiga ilingan "EXIT" degan yozuv yoniga "CHIQUISH" so'zini tirkab qo'yish uzoq mulohaza yuritishni taqozo etmaydi. Bu hech qanday xavfli oqibatni keltirib chiqarmaydi. Shunchaki, boshqa tildagi yozuv yoniga o'zbekchasi ham qo'yiladi, xolos. Yoki "Davlat tili to'g'risida"gi Qonunning

yangi loyihasi tayyorlash ham anchayin cho'zilib ketgandek. Reklama to'g'risidagi Qonun ham shunday. Bu ehtiyotkorlikmi yoki loqaydlik? Soliq va to'lov kabilar haqidagi hujjatlar o'z vaqtida — belgilangan sanada kuchga kiradi-ku! Bu holat ayrim "millatparvarlar"larning jazavali chiqishlariga sabab bo'layotir.

Farmon amaliy natija bermayotganligining sabablaridan biri barcha hujjat va tuzilmalar tayyor bo'lgani holda ayrim vazifalarni amalga oshirishga doir

## ANIQ MEKANIZMLARNING YO'QLIGI.

O'zim guvohi bo'lgan majlis, ko'rsatuv va tadbirlarda faqat nima qilish kerakligi muhokama qilinmoqda. Ammo ularning birortasida muammolarni qanday yechish kerakligi kun tartibiga qo'yilmayapti, "Til-sevar"larimiz ham jiddiy asoslangan mexanizmlarni taqdim etishmayotir. Masalan, Prezident Farmoni va Vazirlar Mahkamasining Qarorida qo'yilgan vazifalar sirasida ilmiy asoslangan yangi so'z va atamalarni rasmiy iste'molga kiritish alohida o'rin tutadi. Daxldor ilmiy-pedagogik muassasalarning mazkur muammo ilmiy yechimiga doir taklif va rejalarni ishlab chiqishi kechikmoqda. Holbuki, Farmon va Qarorda belgilangan vazifalarni hal etishda najot nuqtalaridan biri va asosiyi — ilm.

Adabiy tilni muttasil boyitib borish, bunda undagi bo'shliqlar(lakuna)larni aniqlab, ularni shevalar asosida to'ldirish, kirib kelayotgan ajnabiy so'zlar o'miga milliy variantlarni taklif etish chuqur ilmiy tadqiqotlarni taqozo etadi. Joriy yilda oliy o'quv yurtlari va ilmiy tadqiqot ins-

titutlarida magistratura va doktorantura qabul amalga oshirildi. Ularga Davlat tilini rivojlantirish departamentidan belgilangan vazifalarning asosiyalarini amalga oshirishda zarur bo'lgan lug'atshunoslik, atamashunoslik, shevashunoslik, kompyuter va korpus lingvistikasi bo'yicha maqsadli tadqiqot mavzulari tavsiya etilmadi.

Xo'sh, belgilangan ushbu vazifani

## QANDAY BAJARISH KERAK?

Ma'lumki, davlat tilini rivojlantirish tashkiliy, huquqiy, targ'ibiy, ta'limiy va tadqiqiy yo'nalishlarda olib boriladi. Biz chorak asrdan ziyodroq vaqt davomida faqat targ'ibiy yo'nalishda ish olib bordik, bu borada nimagaki erishgan bo'lsak, uning sharofati bilan bo'ldi. Nimalarda yutqazgan bo'lsak, unga boshqa yo'nalishlarda ish olib bormaganligimiz sabab bo'ldi. Davlat tilini ichki imkoniyatlar asosida boyitish, ilmiy asoslangan so'z va atamalarni rasmiy muomalaga olib kirish aniq ishlaydigan ilmiy mexanizmi talab qiladi. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirmoq lozim:

**Birinchidan**, ilm-fan sohalari terminosistemalar nuqtayi nazaridan tasniflanib, ularning har biridagi atamalar holati va ularning yechimiga doir tadqiqot mavzulari banki shakllantirilmoq'gi kerak. "O'zbek terminologiyasining hozirgi holati, muammolari va istiqbollari", "O'zbek shevalari lug'atчилиgining hozirgi holati: muammolar va yechimlar" kabi fan doktorligi, "O'zbek tilining lingvistik terminologiyasi: tizimi, tarkibi va takomillashtirish asoslari" kabi falsafa doktorligi tadqiqotlarini davlat buyurtmasi asosida tizimli va maqsadli amalga oshirmoq lozim. Bu mavzular misol uchun keltirildi, xolos. Atamashunoslik bo'yicha maqsadli va amaliy tavsiyali tadqiqotlarni axborot texnologiyalari, biologiya, geografiya, geodeziya, geologiya, geometriya, geofizika, gidrologiya, gidrotexnika, diplomatiya, zoologiya, iqtisodiyot, kimyo, kinematografiya, konchilik, kulinariya/oshpazlik, qishloq xo'jaligi, matematika, meteorologiya, metrologiya, mexanika, mineralogiya, mifologiya, moli-

ya, musiqa, optika, pedagogika, psixologiya, radiotexnika, san'at, siyosat, sport/fizikultura, tibbiyot, transport, to'qimachilik, falsafa, farmakologiya, fizika, fiziologiya, harbiy ish, huquq, elektrotexnika sohalari va h. bo'yicha alohida-alohida mavzular sifatida bajarish kerak bo'ladi. Bu tilshunolar va boshqa soha mutaxassislarining hamkorlikdagi ilmiy rahbarligida tayanch doktorant, doktorant va ilmiy izlanuvchilarning maqsadli tadqiqoti sifatida amalga oshirilishi kerak.

**Ikkinchidan**, muammoning asosiy yechimi Atamalar komissiyasiga bevosita bo'yisundirilgan, turli soha mutaxassislaridan iborat "Milliy lug'atshunoslik, atamashunoslik va shevashunoslik ilmiy markazi" bo'lishini taqozo etadi.

Soha atamalarini o'rganiladigan tadqiqot mavzularini yuqoridagidek shakllantirish, bu tadqiqotlarga davlat buyurtmasi tusini berish ularning natijalari asosida ilmiy asoslangan yangi so'z va atamalarni rasmiy iste'molga kiritish imkonini beradi. Zero, muammolarni aniqlamasdan va ularning yechimiga doir aniq ilmiy tavsiyalarni olmasdan atamalarni rasmiy iste'molga kiritish kutilgan natijaga olib kelmaydi.

**Uchinchidan**, Atamalar komissiyasi huzuridagi ilmiy markaz qoshida yana bir ilmiy tuzilma — atamashunoslik (lug'atshunoslik, shevashunoslik) bo'yicha dissertatsiyalarning bir martalik himoya kengashini tashkil etish zarur. Atamalar komissiyasi buyurtmasidagi dissertatsiyalar, lug'atlar, monografiyalar muhokamasini shu kengashda o'tkazish kerak. Kengashning bir martalik bo'lishiga sabab har yig'inda boshqa-boshqa soha mutaxassislari, tilshunolar birga ishtirok etish zarurati bilan bog'liq. Mavjud boshqa kengashlar faqat soha mutaxassislaridan iborat bo'lgani uchun ular qo'yilgan muammoni muhokama qilish imkoniyatiga ega emas. Masalan, til bo'yicha himoya kengashida matematik terminlarni muhokama qilishni faqat tilshunolarning zimmasida qoldirib, matematiklarsiz ish ko'rib bo'lmaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, yangi atamalarni rasmiy muomalaga olib kirish algoritmi "markaz→ilmiy tadqiqot→himoya" ko'rinishida bo'lishi aniq natijalarni beradi.

Baxtiyor MENGLIYEV,  
ToshDO'TAU professori,  
filologiya fanlari doktori

# O'zbek tilini o'rganish shart!

Ta'lim rus tilida olib boriladigan sinflarga o'zbek tili fanidan dars beraman. Bunday sinflardagi o'quvchilarning ma'lum qismi rus, qozoq, koreys, qirg'iz millatiga mansub bo'lsa-da, aksariyati o'zbek bolalar. Darslarimning birida o'zbek millatiga mansub bir o'quvchim savol berib qoldi:

— Ustoz, o'zbek tilini o'rganish shartmi?

Men javob berdim:

— Ha, albatta, o'rganish shart. Chunki o'zbek tili davlat tilidir. U bizga ota-bobolarimizdan meros bo'lib qolgan. Milliyligimiz timsoli, boyligimiz. U bizga har kuni, har daqiqada kerak.

— Unchalik deb o'ylamayman, ustoz. Chunki biz uyda faqat ruscha gaplashamiz. Mening davolovchi "vrachim" ham o'zbek, "nu" ruscha gapiradi. Magazinda, kassada, hatto, "trenerim" ham umuman o'zbekcha gapirmaydi. Men "tolko" o'zbek tili darsida o'zbekcha gaplashaman. Menga o'zbek tili unchalik kerak emas.

kassada, hatto, "trenerim" ham umuman o'zbekcha gapirmaydi. Men "tolko" o'zbek tili darsida o'zbekcha gaplashaman. Menga o'zbek tili unchalik kerak emas.

O'quvchining bu gapini men qattiq ta'sirlantirdi. "O'zbek tilini o'rganish shartmi?" Uning bunday o'ylama borishi bejiz emas. Agar o'zbeklar Rossiyada yashasa rus tilini o'rganishga majbur bo'ladi.

Chunki o'zbek tili bilan Rossiyada hech narsaga erishib bo'lmaydi. Ammo O'zbekistonda o'zbek tilini bilmay turib yashashning iloji bor. Har qanday hujjatning avval rus tilida, keyin o'zbek tilidagi bayoni chiqadi. Rus va o'zbeklar aralash ishlaydigan tashkilotlarda, asosan, rus tilida gaplashiladi. Majlis va yig'ilishlar ham rus tilida olib boriladi. Sobiq ittifoqning

bir necha yillar davomida olib borgan "dohiyona siyosati" tufayli tilimizdagi ruscha atamalar ona tilimizning rivojlanishiga aks ta'sir ko'rsatdi.

Turkiyaga borgan odam bir oyda turk tilini o'rganib oladi. Chunki turklar boshqa tilda umuman gaplashmaydi. Ular o'z ona tilini juda qattiq hurmat qiladilar. Bu bilan boshqa tillarni o'rganmaslik kerak, degan fikrdan yiroqman. Ko'p til bilish, boshqa millat kishisi bilan bemalol gaplasha olish juda yaxshi, albatta. Millatidan qat'i nazar, O'zbekistonda tug'ilib, shu yurtini Vatani deb biladigan rusiyabon insonlar bor. Ular bilan til, millat haqidagi masalalarda tortishish shart emas. Biz birinchi o'rinda o'z tilimizni o'zimiz hurmat qilishimiz va, albatta, o'zga tilda gaplashuvchi-

lar uchun imkoniyat yaratishimiz kerak.

Davlatimiz rahbari O'zbekiston Oliy Majlisiga Murojaatnomasida "Ona tili bo'yicha bilimni baholashning milliy test tizimini yaratish lozim. Yoshlar istalgan vaqtda imtihon topshirib, tegishli guvohnoma olsa, o'qishga kirayotgan paytda ona tili bo'yicha qayta sinovdan o'tishga hech qanday ehtiyoj qolmaydi" deb aytdilar. Bu esa yoshlarimiz uchun tilimizni chuqurroq o'rganishga bo'lgan yana bir imkoniyat va oliy o'quv yurtlariga kirish uchun mufaffaqiyat kaliti bo'lib xizmat qiladi.

Bundan ona tili va adabiyot hamda o'zbek tili fani o'qituvchilarning ko'ngli tog'dek ko'tarildi. Tilni o'rganishda nafaqat grammatika, balki hayotda u tildan foydalanish uchun ko'nikmalar hosil qilish ham juda muhim.

Shahnoza SHARIPOVA,  
Yashnobod tumanidagi  
152-maktab o'qituvchisi

— Unchalik deb o'ylamayman, ustoz. Chunki biz uyda faqat ruscha gaplashamiz. Mening davolovchi "vrachim" ham o'zbek, "nu" ruscha gapiradi. Magazinda, kassada, hatto, "trenerim" ham umuman o'zbekcha gapirmaydi. Men "tolko" o'zbek tili darsida o'zbekcha gaplashaman. Menga o'zbek tili unchalik kerak emas.

## Tajriba

# Savodxonlik — ongli o'zlashtirish asosi

Savodxon o'quvchi ongli ravishda barcha fanlarni a'lo darajada o'zlashtirishga harakat qiladi. Nutqiy kompetensiyalarning shakllanishida esa boshlang'ich ta'lim eng muhim paydevordir. Shuning uchun yozma nutq mukammalligiga boshlang'ich ta'limdan chuqur e'tibor qaratish zarur. Chiroyli va bexato yozuv bola tarbiyasida, fe'l-atvori shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Grafologlarning ta'kidlashicha, husnixat va o'quvchining ruhiy olami o'rtasida muayyan bog'liqlik mavjud bo'lib, yozuv fe'l-atvor va aql xususiyatlarining tashqi tomondan namoyon bo'lishidir.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining husnixat malakasi va savodxonligi ustida ishlash, ularga yozuv qoidalarini asosida har bir harfni to'g'ri va aniq ifodalab berishni o'rgatish boshlang'ich sinf o'quvchilaridan katta mas'uliyat talab qiladi. Ammo ayrim hollarda boshlang'ich sinflarda kichkina chiziqli daftarga yozishga ko'nikma hosil qilimmasdan bir chiziqli daftarga o'tib ketish oqibatida o'quvchilar yozuvida (o'lchami va qiyaligida) har xillik, harf elementlarini yuzishda tartibsizlik, yozuvning umuman talabga javob bermasligi holatlari kuzatiladi. Bu esa yuqori sinflarda ona tili va adabiyot fani o'quvchilarining xuddi boshlang'ich ta'limdagidek yozuv daftarlari asosida har bitta harf ustida qayta shug'ullanishiga sabab bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, o'z vaqtida to'liq rivojlanirilmagan nutqiy kompetensiya ta'limning keyingi bosqichlarida shakllantirilib lozim bo'lgan kompetensiyalar o'rni egallaydi. Natijada yuqori sinflarda ta'lim sifati nafaqat ona tili fanidan, balki boshqa fanlardan ham orqaga ketadi.

Imloviy savodxonlik yozma nutq mukammalligining asosidir. Shuning uchun yozma nutqda yuksak savodxonlik, adabiy til me'yorlariga rioya etish, til vositalaridan foydalana olish, o'z fikrini savodli bayon qilish ko'nikma va malakalarini shakllantirishda, birinchi navbatda, o'qituvchining o'zi o'quvchiga namuna bo'lmog'i lozim. Ko'pincha, o'quvchilar o'rtasida x va h, u va o', i va e, g va k, q va g' tovushlarini farqlay olmaslik holatlari hamda bo'g'in ko'chirishda xatolar ko'p uchraydi. Bu xatolarni bartaraf etishda, avvalo, o'qituvchining o'zi chiroyli va bexato yozishi, harf va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilmog'i (ayniqsa, diktant jarayonida), dars jarayonlarini adabiy tilda amalga oshirmog'i lozim. Chiroyli va bexato yozishda o'quvchilarning o'qituvchiga taqlid qilishlarini unutmastik kerak. Shuningdek, yozish vaqtida gigiyenik malakalarga amal qilish, ya'ni to'g'ri o'tirish va yozuv quollaridan to'g'ri foydalanish shart. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan daftar asosida yozuv o'lchami (bosh harflar 7-8 mm, kichik harflar 3-4 mm) va qiyaligi (65 gradus)ga e'tibor qaratgan holda, ushbu belgilangan o'lchamda yozishga ko'nikma va malakalari to'liq shakllangunga qadar shug'ullanish zarur.

O'quvchilarning ona tili ta'limi bo'yicha egallagan bilimlari, albatta, ularning yozma ishlarida (matn, diktant, bayon va insholarida) aks etadi. Shuning uchun ham ona tili darslarida yozma ishlarining bu turlaridan samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Diktant orqali o'quvchilarning grammatik mavzularni qay darajada o'zlashtirganligi va imlo savodxonligi aniqlanadi. Diktantning har qanday turini, shu jumladan, nazorat diktantlarini tekshirish jarayonida o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlash, ularni bartaraf qilish uchun o'z vaqtida o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirish va zarur bo'lgan choralarni ko'rish kerakki, natijada, navbatdagi yozma ishlarda bu xatolar qayta takrorlanmasligi lozim. "Xatosini top", "Xatolar ustida ishlash", "Talaffuzdan angla", "Bo'shliqni to'ldir", "Tingla va yoz" metodlari ham savodxonlikni oshirishga yordam beradi.

O'quvchilar tomonidan yaratiladigan matn sifati ularning darsda olgan bilim, ko'nikma va malakalarini amalda qo'llay olish layoqati, shuningdek, so'z tanlash va so'z qo'llash qobiliyatlarining shakllanganlik darajasini belgilaydi. Dars davomida mavzuga doir grammatik topshiriqli matnlar va lug'atlar ustida ishlash o'quvchining imloviy savodxonligi, so'z boyligi va ijodiy tafakkurini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, o'quvchilar o'rtasida "Eng yaxshi xattot", "Husnixat sirlari", "Bexato, ham chiroyli", "Matnlarda so'zlar jilosi", "Eng ta'sirchan matn", "Eng yaxshi diktant", "Eng yaxshi insho", "Eng yaxshi ijodiy bayon", "Yozma bahslar" mavzularida o'tkaziladigan mashg'ulot va bellashuvlar yozma nutq kompetensiyalarining shakllantirishida samarali natija beradi. Ona tili fani va boshlang'ich sinf o'quvchilarining muntazam hamkorlikda faoliyat yuritishlari, haftalik va oylik monitoring diktantlarning yil davomida o'tkazilishi ham o'quvchilarning nutqiy layoqatini yanada yuksaltiradi.

Xursand MENGLIYEVA,  
Nishon tumanidagi  
35-IDUMning ona tili va adabiyot  
fani o'qituvchisi

## Luqma

## 11-sinf darsligi kamchiliklari

Dars davomida N.M.Mahmudov, Y.R.Odilov, G.Sh.Ziyodullayeva hammuallifligida 2018-yili nashr etilgan 11-sinf "Ona tili" darsligidagi ayrim ma'lumotlarning qisqa va izohsiz berilgani o'quvchilarga qiyinchilik tug'dirayotganiga guvoh bo'ldim. Jumladan, "Nutqning to'g'riligi" mavzusida o'zbek adabiy tilidagi leksik, talaffuz, so'z yasash, morfologik, sintaktik, uslubiy me'yorlar haqida to'xtalangan-u, lekin ularning buzilish holatiga alohida e'tibor berilmagan, misollar orqali ko'rsatilmagan, hattoki mashqlarda ularning buzilish holatiga namuna ham keltirilmagan.

"Mantiqiylik va grammatik vositalar" mavzusida "Nutqning mantiqiylik ifoda nuqtayi nazaridan ko'proq tilning morfologik va sintaktik sathi bilan bog'liq", deyilgan. Bu yerda *sath* tushunchasiga e'tiborimizni qaratsak: o'quvchi *sath* tushunchasini bilmasdan turib, yuqoridagi fikrni anglab olishi mumkin.

"Nutqning boyligi" va "Nutq boyligini ta'minlovchi vositalar" mavzusida nutqning boyligini ta'minlashda leksik, semantik, grammatik, intonatsion kabi til

vositalari muhim o'rin tutishi aytilgan, lekin mashqlarda aynan so'zlarning takrorlanishi va ma'nodosh so'zlar bilan bog'liq holatlar ko'zga tashlanadi. Bu o'rinda leksik (so'z qo'llash) vositalarni to'g'ri qo'llash va so'zlarning semantikasi (so'z ma'nosi) dagi o'zgarishlar bilan bog'liq mashqlar namuna va misollar bilan keltirilganda o'quvchilar uchun juda qulay bo'lar edi.

Fazliddin RO'ZIBOYEV,  
SamDU filologiya fakulteti  
4-kurs talabasi



2017-yil 31-oktabrda xuddi shu nomda "Facebook" ijtimoiy tarmog'iga maqola joylashtirgan ekanman. Unda tilimiz tarixi, istiqloldan keyingi rivoj, hozir mavjud bo'lgan muammolari, ularning yechimlari haqida so'z yuritilgan edi. Mana, uzoq kutgan kunlar keldi, tilimizga davlatimiz rahbari tomonidan e'tibor qaratildi.

Dastlab Prezidentimizning 2019-yil 4-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonuni qabul qilinganining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi qarori e'lon qilindi. Hukumat miqyosida bayramni nishonlash bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqildi. Respublikaning barcha viloyatlarida turli tadbirlar, davra suhbatlari o'tkazildi. Ona tilimizga davlat tili maqomi berilganining 30 yilligi munosabati bilan davlat tadbiri o'tkazilib, unda Prezidentimizning shaxsan ishtiroki hamda davlat tilining nufuzini yanada oshirish bo'yicha bildirgan takliflari, belgilab bergan vazifalari, qolaversa, "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni, Vazirlar Mahkamasida davlat tilini rivojlantirish departamentining tashkil qilinishi, bundan buyon 21-oktabr mamlakatimizda ona tili bayrami sifatida keng nishonlanishi davlatimiz tomonidan ona tilimiz — o'zbek tiliga hurmat va e'tiborning amaldagi ifodasidir.

O'tgan vaqt davomida radio, televideniye va matbuotda, ijtimoiy tarmoqlarda mavzuga bag'ishlangan ko'plab chiqishlar bo'ldi, alohida farmon qabul qilinganiga qaramasdan, hali jiddiy o'zgarishlar bo'lmayotgani aytib o'tildi. Bir narsani ta'kidlashni xohlardim, jiddiy o'zgarish darrov amalga oshmaydi. O'sha aytilyotgan muammolarni bartaraf etish, davlat tili to'g'risidagi qonunning ijro nazorati, davlat tuzilmasining barcha bo'g'inlarida davlat tilida ish yuritish tizimini shakllantirish departamentning asosiy vazifalari hisoblanadi. Davlat tilini rivojlantirish departamenti tomonidan shu qisqa vaqt ichida jiddiy ishlar amalga oshirildi. Atamalar komissiyasi faoliyat yo'lga qo'yildi, "Davlat tili to'g'risida" qonunning yangi tahriri ishlab chiqilmoqda, o'zbek tilini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasi loyihasi ishlab chiqildi va bu loyiha yaqin vaqtlarda xalq muhokamasiga qo'yiladi.

Quyida mavjud, hammaga ma'lum muammolarni sanab o'tish bilan cheklanmasdan, o'z fikrlarim, takliflarim bilan o'rtoqlashmoqchiman.

**KO'CHALARDAGI PESH LAVHALAR, TURLI E'LONLAR, YOZUVLAR.** Ko'pchilik ma'lum bo'lmasa kerak, vazirlik, idoralar, hokimliklarda rahbaring ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha maslahatchisi lavozimi kiritilmoqda. Uning asosiy vazifasi o'ziga bo'yusuvchi quyi tashkilotlarda davlat tilida ish yuritish tizimini yo'lga qo'yish, ko'chalardagi peshlavhalarni tartibga solish, davlat tili to'g'risidagi qonun ijrosini nazoratga olishdan iborat. Endi ayni shu maslahatchi mutasaddilarga ko'p narsa bog'liq bo'ladi.

Birinchi, bu lavozimga rahbaring qandaydir "erkatoyi" yoki biror tanishi emas, balki haqiqiy mutaxassis, ona tilimiz uchun qayg'uradigan vatanparvar shaxslarni tayinlash kerak.

Ikkinchi, bu mutasaddilar o'zlariga yuklanayotgan butun mas'uliyatni to'liq anglab yetgan holda, aniq reja tuzib olishi kerak. Eng avvalo, o'z hududidagi ko'chalarga osilgan e'lonlar, peshlavhalarni davlat tili talablari asosida tartibga solish lozim. Uzoqqa bormaylik, yaqin qo'shnimiz Qirg'iziston yoki Qozog'istonda barcha yozuvlar davlat tilida yozilib, undan keyin boshqa tildagisi lozim bo'lsa, yoziladi. Nima uchun biz qilmaymiz, chunki biz loqaydmiz, e'tibor bermaymiz, vatanparvarlik hissi oqsaydi bizda. Shu yerda bir narsani aytilish kerak, bu ishga, eng avvalo, o'sha tashkilotning birinchi rahbari jiddiy e'tibor qaratishi lozim, chunki qachonki rahbaring o'zi o'mak bo'lsa, ishlar ijobiy tomonga o'zgaradi. O'sha hududdagi firmami, oshxonami, do'konni, hammasining nomi davlat tilida yozilsin, degan qat'iy talab qo'yilsa, albatta, barchasi tartibga tushadi.

Biz negadir "millatchi" degan so'zdan cho'chiyimiz, xuddiki boshqa millatlarni kamsiyatdigan shaxsni tasavvur qilamiz. Aslida, millatchi deganda, o'z millati, uning tili, qadriyatlarini uchun qayg'uruvchi shaxs nazarda tutilishi kerak. Shu ma'noda barchamiz millatchi bo'lishimiz shart. Hozir rahbarlarimizga ayni shu millatchilik hissi

# O'zbek tili o'lmaydi

yetishmayapti. Yurtboshimizning o'zi barcha xato va kamchiliklarni aytib turganda, nega biz imanib turishimiz kerak?! Shuning uchun rahbarlar (quyi bo'g'indan to yuqori bo'g'ingacha) o'zgarishni o'zlaridan boshlashi kerak. "O'zbek tili — bu ona tilim, ota-bobolarim tili, milliy o'zligim" degan aqidani har bir rahbar o'z tanasida his qil-sagina, farmonda qo'yilgan vazifalar o'z ijrosini topadi.

Hurmatli rahbarlar, keling, ona tilimiz ravnaqi uchun birgalikda kurashaylik, ona tilini bilmasangiz, hali ham kech emas, o'rganing!

Ona tilini bilishni zaruriy ehtiyojga aylantirish uchun davlat tilidan attestatsiya tizimini yo'lga qo'yish kerak. Attestatsiyasi o'tolmagan rahbar xodim lavozimga tayinlanmasa, o'z ustida ishlashga, ona tilini o'rganishga majbur bo'ladi.

**Davlat tilini o'qitish masalalari.** Mustaqillikning dastlabki yillarida davlat tilini o'qitishga alohida e'tibor qaratilgan. Umumiy o'rta ta'limda, o'rta maxsus yoxud oliy ta'limda ham. Oliy ta'limning barcha yo'nalishlarida o'zbek tili va adabiyoti, o'zbek tili (o'zga tili guruhr uchun) fanlari o'qitiladi. Keyinchalik o'zbek tili va adabiyoti ortiqcha fanga aylanib, o'quv rejadani chiqarib tashlandi. O'zbek tili bo'yicha o'zga tili talabalar uchun Davlat attestatsiyasi belgilangan edi, keyinchalik Davlat attestatsiyasi ham bekor qilindi. Bu ishlarni tashqaridan kelib kimdir qilgani yo'q, o'zimiz qildik, davlat tiliga "hurmat" sifatida. Ona tilimizga munosabat o'zimizda shunday bo'lgach, Vatanimizda yashovchi boshqa millatlardan niman kutishimiz mumkin? Shuning uchun ham ularga O'zbekistonda yashagach, davlat tilini bilish kerak, desang "Зачем?" degan savol qo'yishadi. Ulardan xafa bo'lmasligimiz kerak, hamma ayb o'zimizda, chunki davlat tiliga keraksiz narsa sifatida qaraymiz. Yana qo'shni Qirg'izistondan misol keltiramiz. Ularda barcha ta'lim yo'nalishlarida majburiy fan sifatida "Qirg'iz tili va adabiyoti" hamda "Manassunoslik" fanlari o'qitilgan ekan. Xoh davlat fuqarolari bo'lsin, xoh xorijiy talabalar bo'lsin, bu fanlarni o'zlashtirishga majbur. Bizda-chi? Xorijiy talabalar u yozda tursin, Vatanimizda ehtiyoj qila-yotgan fuqarolarga davlat tilini o'qitishni eplolmaymiz. Akademik litseylar o'quv rejasidan o'rin olgan "Davlat tilida ish yuritish" fani ham noma'lum sabablarga ko'ra (tilimizga e'tiborsizlik) olib tashlanishi hech qanday mantiqqa to'g'ri kelmaydi. O'zbek tilini o'qitishning maktabning 1-sinfidan boshlab, to oliy ta'limgacha bo'lgan holati butunlay qayta ko'rib chiqilishi kerak. Oliy ta'limdagi Davlat attestatsiyasini qayta tiklab, uni talab darajasida o'tkazish, davlat tilini bilmaganlarni attestatsiyadan o'tkazmaslik choralarini ko'rish maqsadga muvofiq.

Umumta'lim maktablari pedagoglarining kasbiy tayyorlagi masalasi ham jiddiy o'yab ko'rish kerak. Yaqinda Xalq ta'limi vazirligi Sirdaryo viloyati o'qituvchilarini mutaxassisligi bo'yicha sinovdan o'tkazgani, aksariyat pedagoglar qoniqsiz baho olganini o'qib qoldim. To'g'ri, buning obyekti, subyekti sabablari bor. O'qituvchini ortiqcha hujjatlariga ko'mib qo'ygandir. Lekin Xalq ta'limi vazirligi bunday hujjatlar bosimini bekor qildi, o'qituvchilarga o'z ustida ishlashlariga sharoit yaratilmoqda. Endi hammaning o'ziga bog'liq, kasbiy mahoratini oshirib borish masalasi jiddiy o'yalash kerak. Ehtimol, hozir pedagoglar yetishmasligi sababli, bilimsizlar ham amallab ishlab yurishi mumkin. Lekin yildan yilga qabul kvotalari oshib boryapti, yangi oliy ta'lim muassasalari ochilyapti. Yaqin besh yil ichida mutaxassislar raqobati yuzaga kelishi aniq. Qolaversa, maktab rahbariyatiga ko'p narsa bog'liq. O'quvchilar kelajigini o'yaydigan mas'uliyatli rahbar pedagoglarining malakasiga shaxsan javobgarligini his qilishi kerak. O'quvchilar o'rtasida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, yozma savodxonligini oshirish, buning uchun har oyda o'quvchilarga diktant, insho yozdirib borish hamda har o'quvchining savodxonlik monitoringini olib borish zarur. Ehtimol, kimlagadir katta ish bo'lib tuyulishi mumkin, lekin kechiktirmay bu ishga kirishsak, farzandlarimiz oldida yuzimiz yorug' bo'ladi. O'tgan asr boshlarida yashab o'tgan millatimiz fidoyilari — jaddidlar faoliyatini eslaylik. Millat taqdirini o'yab, o'z hisobidan maktablar ochdilar, moddiy manfaatni o'ylamasdan yoshlarga bilim berdilar. "Biz-chi, faatndlarimiz uchun nima qildik?" degan savolni har bir pedagog o'z-o'ziga berishi kerak.

**YANA BIR MASALA, ONA TILINI O'QITISH MASALASI.** Xorijiy tillar kichik guruhlariga bo'lib o'qitilishi ma'lum, lekin nima uchun o'z tilimizga bunday munosabatni ravo ko'rmaymiz? To'g'ri, bu masalaning iqtisodiy tomoni bor. Prezidentimiz ta'limga katta mablag' ajratyapti, oliy ta'limda grant o'rinlarini 2 barobarga ko'tarish masalasi qo'yd. Mutasaddilar sukut saqlab o'tirmasdan, o'z takliflarini aytishi kerak.

Oliy ta'lim muassasalari Yurtboshimiz topshiriqlari bilan bosqichma-bosqich o'z-o'zini moliyalashtirishga o'tkazilyapti, o'quv jarayoniga kredit-modul tizimi joriy qilinayapti. Bir tanishim aytib qoldi, bir muassasada o'zbek tili fani tanlov fanga tushirib qo'yilgani uchun talabalar bu fanni tanlamayotgan ekan. Albatta, bu tasdiqlanmagan fakt, ammo bu gap rost bo'lsa, hali rahbarlarimizning ongi o'zgarishdan yiroq ekan. Shu narsani yodda tutishimiz kerak, OTM rahbari fanlarni o'zi tanlash huquqiga ega, millat tili, adabiyotiga tegishli fanlar majburiy fan sifatida turishi shart. Buni albatta Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi o'z nazoratiga olishi kerak.

**O'ZBEK TILINING INTERNETDAGI O'RNI.**

Hozirgi vaqtda axborot olishning eng qulay usuli ijtimoiy tarmoqlar bo'lib qoldi. Dunyoning u chetida yuz bergan voqealar bilan zum o'tmay xabardor bo'lish mumkin. Turli internet nashrlar, "Telegram" kanallari, jurnalist-ublogerlar faoliyati orqali yurtimiz va dunyo yangiliklari bilan tanishyapmiz, turli muammolar bo'yicha tanqidiy maqolalar yozilyapti. Bir so'z bilan aytganda, o'zbek internet jurnalistikasi paydo bo'ldi. Xo'sh, bu sohada o'zbek tilining qo'llanishi qay ahvolda? Bu masalada ham mutaxassislar tomonidan turli tanqidiy chiqishlar bo'ldi, lekin o'zgarish bo'lmayapti. Hatto rasmiy internet nashrlarida ham adabiy til me'yorlariga amal qilmaski, sheva, oddiy so'zlashuv uslubidan me'yordan ortiq foydalanish holatlari yoxud matndagi imloviy xatolarning ko'pligi adabiy til mavqeyiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. "Xabar.uz" rasmiy kanalidan olindi: Toshkentda 23 yoshli yigiti tanishini 20 ming dollarga "tushirdi". Aslo bunday qilmang! Qishda mashinani "o'ldirish"ning 5 usuli. "Laagi"ni buzma, "mazi". Samarqandda avtomobil olib qochgan 17 yoshli o'smir 4 yilga "kesildi". Sotib MXXchi Nodir To'raqulov va uning qudasiga tegishli "zapravka"ga yangi ega chiqdi. Bunday misollarni xohlagancha keltirish mumkin.

Yana bir holatga e'tiboringizni qaratmoqchiman. Hurmatli jurnalistlarimiz tomonidan ajnabiy so'zlar qo'llanishi masalasi. Ko'pchilikka tushunarsiz so'z ishlatilsa uning izohini berib ketish kerak. Bir misol bilan cheklanamiz: *Vondrachek mahalliy dasturchilarni yig'ilib, davlat buyurtmasidagi kabi servis yasash bo'yicha xakaton o'tkazishga chorlagan.* Birinchidan, matning o'zi g'aliz tuzilgan. Uni quyidagicha yozish kerak edi: *Vondrachek mahalliy dasturchilarni davlat buyurtmasidagi kabi servis yaratish bo'yicha xakaton (dasturchilar forumi, yig'ilishi) o'tkazishga chorlagan.* Shunda ajnabiy so'zning ma'nosi hamмага tushunarli bo'lib boradi.

Hurmatli rasmiy internet nashrlari mutasaddilari, xulosa chiqarish o'zingizdan. Axborotlaringizni yosh-u qari birdek o'qiyapti, o'zbek adabiy tili shunday ekan, degan xulosaga kelishyapti. Kelinglar, davlat tili me'yorlariga, imlo qoidalariga amal qilaylik, ish stolimizda Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-qarori bilan tasdiqlangan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari" tursin. Tilimiz ravnaqi ko'p jihatdan sizlarga bog'liq.

Hurmatli blogerlarimizga ham xuddi shunday maslahatni aytamiz. Hech kimning shaxsiyatiga tegish niyatimiz yo'q. Lekin xalq hukmiga havola qilayotgan axborotimiz — bu sizning yuzingiz, shuning uchun adabiy tilda, be-xato yozishni o'rganing. Yoki o'zingizga ishonmasangiz, kimgadir tekshirtirib oling.

Bir so'z bilan aytganda, internet hududi adabiy tilimiz targ'ibi uchun eng qulay joy. Hurmatli vatandoshlar! Yozayotgan oddiy izohlaringizni ham oddiy so'zlashuv tilida emas, adabiy tilda yozishga harakat qiling. Agar internetdagi o'zbek tilini asta-sekinlik bilan haqiqiy adabiy til darajasiga ko'tara olsak, davlat tili ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan bo'lamiz.

**ME'YORIY-HUQUQIY HUJJATLARNI DAVLAT TILIDA YURITISH MASALASI.** Hech kimga sir emas, bu masalada ham ishlarimiz qoniqlari emas. Bu muammo Prezidentimizning 2019-yil 21-oktabrdagi nut-

qida ham, "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonda ham alohida ta'kidlandi. Farmonda belgilangan vazifalar asosida Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzurida "Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazi" tashkil etildi.

Hozir Markaz faoliyatini belgilovchi barcha me'yoriy-huquqiy hujjatlar, jumladan, Markaz nizomi, o'quv rejalari, o'quv dasturlari, tinglovchilar uchun mo'ljallangan maxsus ish daftari, har bir mavzu bo'yicha taqdimot materiallari ishlab chiqildi.

Markaz 144 soatlik o'quv dasturi asosida tinglovchilarning lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi, o'zbek adabiy tili me'yorlari hamda davlat tilida ish yuritish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtiradi. Kurs 2 xil yo'nalishda tashkil qilinadi: 1. Davlat tashkilotlari xodimlari uchun. 2. Keng aholi qatlami uchun. Davlat tashkiloti xodimlari uchun tashkil etiladigan o'quv kursi "O'zbek adabiy tili me'yorlari va davlat tilida ish yuritish", aholi uchun tashkil etiladigan o'quv kursi "O'zbek adabiy tilining yozma nutq me'yorlari" deb nomlanadi.

Markazda dastlab davlat tashkilotlari xodimlar bo'limi, ichki nazorat va monitoring bo'limi boshliqlari, de-vonxona mudirlarining malakasini oshirish kelishib olindi. Hozir tinglovchilar ro'yxatini shakllantirish maqsadida barcha vazirlik, idoralar, mahalliy hokimiyatlarga yozma topshiriq berildi.

Markazda davlat tashkilotlari xodimlari tashkiliy, farmoyish, ma'lumot-axborot hujjatlari, xizmat va diplomatik yozishmalarni o'rganadi. Tinglovchilarning davlat tilini egallaganlik darajasi (tinglab tushunish, o'qib tushunish, og'zaki hamda yozma nutq malakasi) 100 ballik mezon asosida baholandi. 55 va undan yuqori ball olgan tinglovchilarga sertifikat beriladi. 55 dan past ball to'plagan tinglovchilar onlayn tarzda qaytadan malaka oshirishdan o'tadi. Sertifikat oloлмаgan tinglovchilarning lavozimi qayta ko'rib chiqilishi taklif kiritilmoqda.

Bugungi kunda 14 ta hududda Markazning filiallari tashkil etilmoqda.

**LOTIN YOZUVIGA ASOSLANGAN O'ZBEK ALIFBOSIGA QACHON TO'LIQ O'TAMIZ?** Hozirgi kunda eng ko'p berilayotgan savol bo'lsa kerak. Buning ham o'ziga xos obyekti hamda subyekti sabablari bor. Hozir yozma masalasi jamiyat ikki qatlamga ajralib qolgan: 1. Lotin yozuvini to'liq egallagan fuqarolar. Bular 50 yoshgacha bo'lganlar qatlami bo'lib, ular har ikki yozuvda bimalol ishlay oladi. 2. Lotin yozuvini egallamagan, asosan kirill yozuvida o'qib yozadigan fuqarolar. Bular asosan, 50 yoshdan yuqori bo'lgan ziyolilar hamda keng aholi qatlami. Ular lotin yozuvida o'qish, yozish malakasiga ega emas. Ertadan lotin alifbosiga o'tish taklifi no'yusak, ikkinchi qatlam, ya'ni ustoz olimlarimiz qiyalib qolishlari mumkin, shuning uchun bu jarayonni bosqichma-bosqich amalga oshirish kerak, menimcha. Yuqorida aytib o'tilgan Markaz ayni shu jarayonni tezlashtirishga ham xizmat qiladi. Markaz tinglovchilariga lotin alifbosi, keyin yozma va og'zaki nutq me'yorlari hamda davlat tilida ish yuritish asoslari o'rgatiladi.

Ikkinchidan, bu borada matbuotdan ham faollik talab qilinadi. Mana "Ma'rifat" gazetasi muharririyatining ishlari tahsinga loyiq. O'tgan yildan boshlab gazeta to'liq lotin yozuvida chop qilina boshlandi. Menimcha, boshqa nashrlar ham bu tajribani amalga oshirsa, yaxshi bo'lardi. Internet nashrlari (kun.uz, xabar.uz, daryo.uz)ning faoliyati tahsinga loyiq. Ularning axborotlari har ikki yozuvda berilyapti.

Qo'shni Qozog'istonda ham davlat tilini rivojlantirishning 2020–2025-yillarga mo'ljallangan davlat dasturi ishlab chiqilibdi. Unga ko'ra, 2025-yilga kelib respublika aholisining 95 foizi davlat tilini egallashi shart qilib qo'yilgan. Xullas, gapiraman desak, gap ko'p. Lekin bir gapni alohida ta'kidlashni xohlardim. Tilimiz rivoji, qo'llanish doirasini kengaytirish, undagi xatoliklar uchun mutaxassislar mas'ul, degan fikrlarni ko'p eshitamiz. Tilimizning yutug'i-yu kamchiliklari uchun barchamiz birdek mas'ulmiz. Buni hech birimiz yoddan chiqarmasligimiz lozim.

Maqolani Prezidentimizning quyidagi gaplari bilan yakunlamoqchimiz: "Muxtasar aytganda, har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqat ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz lozim".

Siz nima deysiz, zamondosh?!

Inomjon AZIMOV,  
filologiya fanlari nomzodi,  
dotsent

## Murakkab mavzularni oson o'rgatamiz

O'quvchi sinfdan sinfga ko'chgani sayin fanlarning murakkabligi ham ortib borayotganini sezadi. 1–2-sinf ona tili darslarida “So‘z turkumlarini sodda qilib “Shaxs va narsaning nomini bildirgan so‘zlar”, “Shaxs va narsaning belgisini bildirgan so‘zlar”, “Shaxs va narsaning sanog‘ini bildirgan so‘zlar” va “Shaxs va narsaning harakatini bildirgan so‘zlar” deb aytilsa, 3–4-sinflarda esa “Ot”, “Sifat”, “Son”, “Fe!” so‘z turkumi deb o‘qitiladi. Ularning gap bo‘lagi vazifasida kelishi, gap bo‘laklari esa 2 ga bo‘linib, bosh bo‘laklar (ega va kesim) va ikkinchi darajali bo‘laklar aniqlanishi mavzular orqali tushuntirib boriladi.

Ko‘p hollarda o‘quvchilar gapning egasini topishga qiyonlab qolishadi. Masalan: **Gulnoraning akasi Gulnoraga gul keltirdi.**

Ushbu gapda biz bilamizki (Nima qildi?) “keltirdi” so‘zi gapning kesimi bo‘lib kelyapti. Lekin gapning egasini toping, deganda o‘quvchilar biroz ikkilanib qolishadi va ko‘p hollarda “gul” so‘zini ega deb ko‘rsatishadi. Shuning uchun men o‘z uslubimda o‘quvchilarga, avvalo, gapning kesimini topishlarini va kesimdan “ega”ga qarab so‘roq berish kerakligini tushuntiraman. Ana endi o‘quvchilar “Kim keltirdi?” degan savolni berishadi. “akasi keltirdi” demak, (Kim?) “akasi” gapning egasi, (Nima qildi?) “keltirdi” gapning kesimi (bosh bo‘laklar), Gulnoraning, Gulnoraga va gul so‘zlari esa gapda ikkinchi darajali bo‘lak bo‘lib kelyapti. Shunda o‘quvchilar “nima keltirdi?” deb savol berishlari ham tabiiy hol. Ushbu savolga quyidagicha javob berishimiz mumkin. **Gapdagi ot so‘z turkumi doirasida kelgan so‘zlarga, so‘zlarni o‘zaro bog‘lovchi qo‘shimchalarni -ning, -ni, -ga, -da, -dan (kelishik qo‘shimchalarini) qo‘yib ko‘ramiz: Gulnoraning akasi Gulnoraga gulni keltirdi.** Ko‘rinib turibdiki, gul so‘zi -ni qo‘shimchasini olyapti. Gaplarda so‘zlarni o‘zaro bog‘lovchi qo‘shimchalar (kelishik qo‘shimchalari) belgisi va belgisiz qo‘llanishi ham mumkinligi, ularni aniqlash uchun yuqoridagi qo‘shimchalarni qo‘yib ko‘rish zarurligi aytiladi. **Akasi** so‘ziga esa -ning, -ni, -ga, -da, -dan qo‘shimchalari mos kelmayapti. Agar gapdagi ot so‘z turkumi doirasida kelgan so‘zlar kelishik qo‘shimchalarini olsa, u holda o‘sha so‘z gapning egasi bo‘lolmaydi. Faqatgina bosh kelishikda kelgan so‘zlar ega vazifasida keli-

shi tushuntiriladi. Gapning egasini topish uchun faqat **Kim? Nima? Kimlar? Nimalar?** so‘rog‘i beriladi. Ana endi o‘quvchilarga boshqa misollarni mustaqil ish sifatida topshiriq qilib beresak, ular, albatta, bajara olishadi.

Ona tili darslarida murakkab mavzulardan yana biri **undalma** mavzusidir. Undalma — fikrning kimga qarata aytilganini bildiradi. Og‘zaki nutqda undalma undash ohangi bilan aytiladi. Yozuvda vergul yoki undov belgisi bilan ajratiladi. Bu qoidalarni o‘quvchilar yodlashi bilan bir qatorda hayotda qo‘llay olishi ham kerak, ya‘ni har bir o‘quvchida kompetentlikni shakllantirish lozim. Bunda dars beruvchi muallimning ham qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Undalmali gaplarni ohangiga rioya qilib o‘qishga, o‘zgalarga murojaat qilayotgan chog‘i ularni to‘g‘ri ishlatish, undalmali gaplarda tinish belgilarini to‘g‘ri ishlatish ko‘nikmalarini shakllantirish, mavzuga oid so‘zlarni og‘zaki va yozma nutqda qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirib borish zarur. Bilamizki, undalma gapning boshida, o‘rtasida va oxirida ham kelishi mumkin.

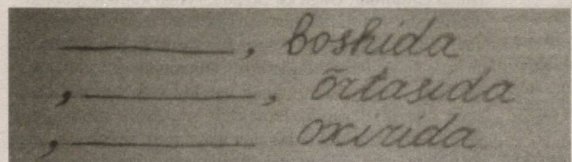
Masalan:

Gapning boshida: **Bolam**, bobong yaratgan bog‘lar, bobong ekan tut hozir ham yashnab turibdi.

Gapning o‘rtasida: Men-chi, katta bo‘lsam, **bobojon**, akamga o‘xshab harbiy bo‘laman.

Gapning oxirida: Go‘zal va betakrorimsan, muqaddas Vatanim, jonim senga fido, **O‘zbekistonim.**

Undalmali gaplarda tinish belgilarini to‘g‘ri ishlatish ko‘nikmalarini shakllantirishda quyidagi chizma orqali o‘quvchilarga oson va sodda qilib tushuntirish mumkin.



Demak, undalma gapning boshida kelsa, undalmadan keyin vergul qo‘yiladi, gapning o‘rtasida kelsa, har ikkala tomondan vergul bilan ajratiladi, agar gapning oxirida kelsa undalmadan oldin vergul qo‘yiladi. Undalma hech qachon gap bo‘lagi vazifasida kelmaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, har qanday murakkab mavzuni oson va sodda qilib tushuntirish imkoni bor. Buning uchun bizdan biroz vaqt va mehnat talab etiladi.

Xushvaqt IDIYEVA,

Vobkent tumanidagi

7-maktabning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

## Gap bo‘laklarini aniqlashning qulay usullari

O‘quvchilar kelishiklar va ularning grammatik shakllari haqida quyi sinfdayoq yetarlicha bilimga ega bo‘ladi. Yuqori sinfga o‘tganda mana shu bilimlaridan gap bo‘laklarini ajratishda unumli foydalanish mumkin. Buning uchun quyidagi jaqval bizga yordam beradi.

| Kelishiklar/so‘z                  | Kim?         | Nima?        | Qayer?       | Izoh              |
|-----------------------------------|--------------|--------------|--------------|-------------------|
| Bosh kelishik — qo‘shimchasi yo‘q | ega          | ega          | ega          | gap oxirida kesim |
| Qaratqich kelishigi -ning         | aniqlovchi   | aniqlovchi   | aniqlovchi   |                   |
| Tushum kelishigi -ni              | to‘ldiruvchi | to‘ldiruvchi | to‘ldiruvchi | gap oxirida kesim |
| Jo‘nalish kelishigi -ga, -ka, -qa | to‘ldiruvchi | to‘ldiruvchi | hol          | gap oxirida kesim |
| O‘rin-payt kelishigi -da          | to‘ldiruvchi | to‘ldiruvchi | hol          | gap oxirida kesim |
| Chiqish kelishigi -dan            | to‘ldiruvchi | to‘ldiruvchi | hol          | gap oxirida kesim |

Gap bo‘laklarini tushuntirishni 3 bosqichda olib boramiz.

### 1. O‘quvchilarga jadval bilan ishlashni tushuntirish.

Bunda kelishiklar bilan turlangan so‘zlarning vazifasi tushuntiriladi.

2. **Sinfning eng faol o‘quvchisini chaqirib, u bilan o‘qituvchi o‘rtasida musobaqa uyushtiriladi.** Bunda o‘quvchi so‘z aytdi: “onaga”, o‘qituvchi esa shu so‘zning gapdagi vazifasini aytdi: “kimga?” so‘rog‘iga javob bo‘lib, to‘ldiruvchi bo‘lib keladi. Musobaqa shu tariqa davom etib,

o‘quvchilarda ko‘nikma hosil qilinadi. Bunda imkoni boricha barcha o‘quvchi o‘zaro musobaqalashishi kerak.

3. **O‘qituvchi o‘quvchilarga biror gap aytdi.** Gapdagi so‘zlarning qaysi kelishikdaligi va uning vazifasi aytiladi.

Menga onamning ko‘ylagi yo‘qdi. **Menga** — jo‘nalish kelishigida. **Gapdagi vazifasi** — to‘ldiruvchi. **Onamning** — qaratqich kelishigida. **Gapdagi vazifasi** — aniqlovchi. **Ko‘ylagi** — bosh kelishikda, **gapdagi vazifasi** — ega.

O‘quvchilarga shu tariqa gap bo‘laklarini sodda usulda

o‘rgatish mumkin. Sifatlovchi aniqlovchi, ko‘makchi vositasida shakllangan to‘ldiruvchilarni esa gap tarkibidagi “notanish so‘z” sifatida asta-asta o‘rgatib, tanishtirib boriladi.

Gap bo‘laklarini topishning bunday usullari 5-sinf o‘quvchilarida qo‘llanganda yaxshi natija beradi. Shuningdek, to‘g‘rak mashg‘ulotlarida ham past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning bilimidagi bo‘shliqlarni to‘ldirishda yordam beradi.

Zevarshoh HAMROYEVA,  
Gijduvon tumanidagi  
4-maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

## Mashqlar orqali ona tilimizni o‘rganamiz

Ona tili darslarida yuqori samaradorlikka erishish, savodxon yoshlarni shakllantirishda tarqatma va didaktik materiallarni unumli va o‘z o‘rnida qo‘llash muhim.

Bunda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olish kerak. 1-sinf ona tili darslarida foydalanish mumkin bo‘lgan tarqatmalardan ba‘zilarini tavsiya qilaman.

1. Sinf guruhlariga o‘quvchi soniga qarab) bo‘linadi va har bir guruhga ikkinchi bo‘g‘ini yozilgan, keyingi bo‘g‘ini o‘rniga nuqtalar qo‘yilgan tarqatmalar beriladi. O‘quvchilar qancha ko‘p so‘z topsa, shuncha so‘z kashf qiladi. Tarqatmalarda quyidagi so‘zlar bo‘lishi mumkin: **ki... (kitob), ki... (kino), ki... (kiyik).**

2. Guruhlarga so‘zning birinchi va oxirgi harflari berilgan tarqatmalar beriladi. O‘quvchilar shunday tuzilishga ega bo‘lgan so‘zlardan topishlari lozim: **m...a (maysa, mayna, malla, marra).**

3. Guruhlarga teskari yozilgan so‘zlar tarqatiladi. O‘quvchilar so‘zlarni to‘g‘rilab o‘qiydilar. Masalan, **zotsu (ustoz), qilab (baliq), batkam (maktab).**

4. Tarqatmalarga harflar yozib qo‘yiladi:

**D** — daraxt, don, domla, dengiz...

**A** — ayiq, alla, asal, assalom...

Qaysi guruh ko‘p so‘z topsa, shu guruh go‘lib sanaladi. Ustoz har bir topilgan so‘zning ma‘nosini o‘quvchilar bilan birga tahlil qilib borishi kerak. Bu o‘quvchilarning so‘z boyligi oshishiga yordam beradi. Sinflar ulg‘aygan sayin ushbu tarqatmalarni ko‘paytirish va mukammallashtirib borish mumkin. 3-sinf darslarida rasmi tarqatmalardan ko‘proq

foydalanish bog‘lanishli nutqni oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bunday tarqatmalardan har darsda muntazam, izchil foydalanish bo‘shliqlar paydo bo‘lishining oldini oladi. Masalan:

1. **Rasmni kuzating. Qaysi fasl tasvirlangan? Shu faslga oid topishmoq yoki she‘r bilasizmi?**

2. **Rasmga qarab asosdosh so‘zlar ishtirok etgan gaplar tuzing.**

3. **Rasmga qarab darak gaplar tuzing va tahlil qiling.**

Mashqlar bilan ishlashda nutqiy bilimlarini oshirishga harakat qilib borishimiz kerak. Bunda turli metodlardan o‘rinli foydalana olish o‘qituvchining mahoratiga bog‘liq. Faqat bajaribgina qolmay unga o‘quvchilar fikr bildirishini ham talab qilish lozim.

Husnixat darajasida yozilgan gaplarni ko‘chirib yozish o‘quvchining estetik didiga ta’sir qiladi. Husnixat daqiqalarida ham topshiriqli tarqatmalardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bunday tarqatmalarni o‘qituvchi o‘zi mustaqil tayyorlashi, o‘quvchilarning bilim darajasiga qarab foydalanishi kerak. Bunda o‘quvchilar bayon va insho yozishda qiyinchilikka uchramaydi. Sinf jamoasi bilan birgalikda bajariladigan topshiriqlar har bir o‘quvchini so‘zlashga majbur qilishi kerak.

Eng asosiy maqsadimiz savodxon, ona tilini chuqur o‘zlashtirgan ona tiliga muhabbat ruhida tarbiyalangan o‘quvchilarni voyaga yetkazishdir! Biz pedagoglar mana shu yo‘lda chuqur va mustahkam bilim berishga, doim izlanishga harakat qilishimiz kerak.

Xurshidaxon AHMEDOVA,

Qo‘shitepa tumanidagi

43-maktabning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

# Yana "ona tili" darsligida muammolar

Respublikamizdagi yetakchi tilshunos olimlar hamda maktab o'qituvchilari tomonidan maktab darsliklaridagi xatoliklar va nazariy chalkashliklarga barham berish, zamonaviy uslubdagi, ilg'or qarashlarga asoslangan darslik yaratish, darsliklar mazmunini takomillashtirish, darslik mazmunini psixologik, pedagogik ekspertizadan o'tkazish, til va adabiyot fanlari integratsiyasi masalalari haqida ko'p marotaba tanqidiy fikrlar bildirib kelingan.

Muhammadjon Qodirov, Hamid Ne'matov, Muhabbat Abduraimova, Ra'no Sayfullayeva, Baxtiyor Mengliyevlar hammuallifligida nashr etilgan 8-sinf "Ona tili" darsligi (4-nashri, Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent — 2019) yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqib mazmunan takomillashtirilgan holda chop etilgan. Ona tili faniga yangicha yondashuv, o'quvchini fikrlashga undaydigan, savodxonligini, so'z boyligini oshirishga qaratilgan yangicha mashq va topshiriqlar tahsinga loyiq. Ammo darslikdagi ayrim kamchiliklardan ko'z yumib bo'lmaydi.

Unda berilgan ba'zi topshiriqlarni mashg'ulot vaqtida bajarishning imkonini yo'q, vaqt yetmaydi. Dars uchun 45 daqiqa vaqt ajratiladi, ayrim darslarda uyuq vazifadan tashqari, 2-3 ta mashq va topshiriq berilgan bo'lsa, ba'zilarida 4 va undan ortiq. Ba'zi darslarda berilgan 5 ta vazifani shartlar yengilligi uchun dars davomida bajarsa bo'ladi. Lekin ayrim darslardagi bitta vazifaga shunchalik ko'p shartlar qo'yilganki, bu mashqni bajarishning o'zi 20 daqiqadan ko'proq vaqt oladi.

**Masalan: 16-mashq. (9-bet) Rasmni kuzating. Unda qaysi fasl va nimalar tasvirlangan? "O'zbekistonda kuz" mavzusida matn tuzing. Unda qo'shimchalarni yordamchi so'z (ko'makchi, bog'lovchi va yuklama)lar bilan almashtirishga harakat qiling. Gap mazmunini hamda so'zlar ma'nosida qanday o'zgarish yuz berganini aniqlang va tushuntiring.**

Agar shu mashqni shartlari asosida daftarga yozma shaklda bajarib ko'rsangiz, qancha vaqt sarflanishini bilib olasiz.

**3-dars bo'yicha.** Ajratilgan vaqt 45 daqiqa. Tashkiliy qism va uyuq vazifa berish uchun 5 daqiqa ajrataylik. Uyuq vazifani tekshirish uchun 2 daqiqa yetarmikan?! Berilgan (6 ta) mashq va topshiriqlarni bajarish uchun o'rtacha 3 daqiqadan vaqt ajratilsa (o'quvchilarning soni, bilim darajasi har xilligi hisobga olinsa 3 daqiqa kamlik qiladi), jami 18 daqiqa vaqt sarflanadi. Qolgan 20 daqiqa vazifalarning to'g'ri bajarilishini tekshirish, ularga izoh berish, o'quvchilar bilan savol-javob qilish uchun yetmasligi aniq.

**Masalan:**

**9-mashq. Rivoyatni o'qing va mazmunini so'zlab bering. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning so'rog'ini aniqlang.**

Rivoyat matnini keltirib o'tirmayman. Qudrat Hikmat qalamiga mansub "Sharafli burch" nomli 100 dan ortiq so'zdan iborat matn berilgan. Mashq sharti bo'yicha 7 ta so'z ajratib ko'rsatilgan.

**11-mashq. "Ota-ona hurmati — muqaddas burch" mavzusida chiroyli og'zaki nutq tayyorlab, ifodali bayon eting.**



## Savol va topshiriqlar:

1. Lug'aviy ma'no ifodalovchi so'zlar guruhi nima deyiladi?
2. Gap bo'lagi bo'lib keladigan so'zlar-chi?
3. So'roqqa javob bo'luvchi so'zlarni nima deb nomlaymiz?
4. Quyidagi so'zlarni ikki guruhga ajrating: 1) ma'nosi aniq; 2) ma'nosi noaniq: *bormoq, nima, bu, ortiq, o'shanday, kitob, sariq, barcha, ular*.
5. Anvar va Jahongir — o'rtog'larim. Ular bilan birga dam oldik. Ular so'zining aynan shu gapdagi ma'nosi aniqmi yoki noaniq? Bu nima evaziga sodir bo'ldi?
6. Nuqtalar o'rni mos so'z qo'ying: ...gan ...lar ...magandan ...roq ...adi. Bu so'zlarni tanlashingizga nima asos bo'ldi?
7. "Yaxshi bola yaxshi o'qiydi" gapidagi yaxshi so'zlari qaysi belgisi asosida farqlanadi?

Yuqoridagi mashqlarni bajarish, natijasini tekshirish, savol va topshiriqlarga javob berish uchun qancha vaqt sarflanishini o'zingiz o'ylab ko'ring! Bulardan tashqari hali yana 4 ta (7-, 8-, 10-mashqlar, 4-topshiriq) vazifa ham bor.

Xuddi shunday holatlarni yana bir nechta darsda (4-, 6-, 69-, 70-, 91-, 94-betlarda) ko'rish mumkin.

Bundan tashqari, quyidagi mashq va topshiriqlar shartiga e'tibor bering.

**82-mashq. (47-bet) Matnga mos reja tuzing.** So'zlarni ma'nodoshi bilan almashiring. Bunda ma'nodosh so'zlar lug'atidan foydalaning. Reja asosida matni ravon nutq bilan og'zaki hikoya qiling.

**73-topshiriq. (59-bet) Lug'atdan "bosh" so'zi ishtirok etgan iboralarga 10 ta misol topib, lug'at daftaringizga ko'chirib yozing.**

Bu vazifalarni bajarish uchun "O'zbek tilining sinonimlar lug'ati", "O'zbek tilining izohli lug'ati" zarur. Muammo shundaki, bu kabi lug'atlar o'quvchilar tugul, hatto ko'pchilik o'qituvchilarda ham yo'q! Internetdan topib yoki elektron nusxalardan foydalanish mumkin, ammo ulardan dars jarayonida foydalan-

ish uchun hamma o'qituvchida yoki maktablarda imkoniyat mavjudmi?!

Mashqlarga shart qo'yilayotganda qo'shimcha qo'llanmalardan foydalanish uchun hammada ham minimal sharoit bor-yo'qligini hisobga olish zarur emasmi?

Shu o'rinda darslikdagi chalkashliklar haqida ham ta'kidlashga majburman:

1) darslikda harakat nomi so'z birikmasida fe'li birikmani, gap bo'lagi bo'yicha qo'llanmalardan foydalanish uchun hammada ham minimal sharoit bor-yo'qligini hisobga olish zarur emasmi?

R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Bo'qiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, M.Abuzalovlarning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" (Toshkent, "Fan va texnologiya" — 2009) nomli qo'llanmasida quyidagilar keltirilgan:

"Hokim a'zoning ifodalanihiga ko'ra SBning (so'z birikmasining) turlari: SB o'z tarkibidagi hokim a'zoning qaysi so'z turkumiga kirishiga qarab, quyidagi ko'rinishlarga ega bo'ladi:

ismli birikmada hokim a'zo ot, sifat, son, olmosh turkumidan ifodalanaadi: keng dala (ot)...

Fe'li birikmada hokim a'zo fe'ldan bo'ladi: vazifani bajarmoq, tez o'qish... (313-bet).

Kesimning W ga ko'ra turlari. Kesimlikdagi atov birligi vazifasida barcha mustaqil so'z turkumi kela oladi. Shunga ko'ra, kesimlarni umumlashtirib, ism (ot sifat, son, ravish, taqlid, olmosh)li va fe'l (fel, olmosh)li kesimlarga ajratish mumkin...

...Fe'l bilan ifodalangan kesim:

1. Maqsadim — o'qimoq. 2. Qarasam, qaramaysan. 3. Ishning boshi boshlanguncha..." (346-bet).

Ajablanarlisi, tilshunos olimlarimizning (R.Sayfullayeva, B.Mengliyev) o'zlar bir masalada ikki xil ma'lumot berishmoqda.

2. Qo'shma fe'l bilan ifodalangan kesimning sodda yoki murakkab kesimligi muammosi.

Darslikda sodda va murakkab kesim haqidagi ma'lumot quyidagicha keltirilgan:

## Bilib oling!

Kesimlar tuzilishiga ko'ra ikki xil bo'ladi: sodda kesim va murakkab kesim. Bir so'z bilan ifodalangan kesim sodda kesimdir: Paxta va tilladan yurt **bezana**di...

Birdan ortiq so'zdan iborat kesim murakkab kesim deyiladi: 1. O'zbekiston — **kelajagi buyuk davlat**. 2. Sadafdan inju, ilondan zahar hosil bo'ldug'i kabi rostlikdan foyda, xiyonatdan zarar **hosil bo'lur**...

Yordamchi so'zlar (ko'makchi fe'l, bog'lama, nisbiy so'z va b.) ham murakkab kesimni shakllantiradi" (54-55-betlar).

Chalkashlik — murakkab kesim sifatida berilgan ikkinchi gapda.

"Sadafdan inju, ilondan zahar hosil bo'ldug'i kabi rostlikdan foyda, xiyonatdan zarar **hosil bo'lur**".

Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning I, II, III kurs talabalari uchun mo'ljallangan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" (A.Nurmonov va boshqalar) darsligida shunday ma'lumotlar bor: "Fe'ldan boshqa so'zlarga qilmoq, aylamoq, etmoq, bo'lmoq fe'llarining qo'shilishidan hosil bo'lgan qo'shma fe'llar ot+fe'l tuzilishidagi qo'shma fe'llarni hosil qiladi. Masalan, bayon qilmoq (etmoq, aytmq), turmush qilmoq, o'sal bo'lmoq, o'sal qilmoq, bayram qilmoq (etmoq), yangi bo'lmoq, shunday bo'ldi, taraft etdi kabi" (373-bet). "Qo'shma so'zlar qismlari birikib bitta so'zning tarkibiga aylangan uchun ular ko'pincha **sodda so'z bilan sinonimik munosabatda bo'ladi**. Masalan, o'sal qilmoq — uyalitirmoq, oq qilmoq — haydamoq, bayon qilmoq — so'zlamoq; kamchiqim — pishiq, shifobaxsh — dori, hamnafas — yaqin va boshqalar" (417-418-betlar). Shunga ko'ra, "Hosil bo'lmoq" so'zining paydo bo'lmoq, vujudga kelmoq kabi qo'shma so'zlar; yaralmoq kabi sodda so'z bilan sinonimik munosabatda ekanligini hisobga olib qo'shma so'z deyish mumkin. Demak bir so'z bilan ifodalangan kesim sodda kesim bo'lishi kerak.

Agar mualliflar "hosil bo'lur" so'zi bog'lamali kesim demoqchi bo'lsalar, bo'lmoq fe'lining qay holda bog'lama-yu, qay holda qo'shma fe'l tarkibida kelishini tushuntirib o'tishlari kerak. Aks holda barcha o'quvchi, hatto o'qituvchilar ham, shakliga qarab qo'shma fe'llarni ham murakkab kesim sifatida ko'rsatadilar.

**80-dars:** "Gapning uyushiq bo'laklari" mavzusida berilgan 163-topshiriqning shartiga e'tibor qiling: "Gaplarni ko'chiring. Ajratilgan gap bo'laklarining qanday so'roqqa javob bo'lishini, o'zaro qanday bog'lanayotganini (teng bog'lanish yoki tobe bog'lanish), qanday tinish belgilari ishlatilganini aniqlang". (108-bet)

Topshiriqda berilgan gaplarda esa ajratib ko'rsatilgan so'zning o'zi yo'q. Balki, bu texnik xatodir. Ammo mualliflar, mas'ul muharrirlar, taqrizchilar, yana sinov-ekspertizadan o'tgan darslikda bunday xatoni hech kim payqanmasligi mumkinmi? Mana shunday oddiy xatolarni ko'rganda sinov-ekspertiza o'tkazilganiga ham, mas'ul muharrirlar, taqrizchilar o'qib ko'rganligiga ham shubha paydo bo'ladi.

Fikrimcha, mualliflardan tashqari, darslik bo'yicha ish olib borgan mutaxassislar yuzaki, nomigagina ishlagan ko'rinadi. Aks holda bunday oddiy xatolik ko'pchilik nazoratidan chetda qolib ketmas edi.

Har bir darslik o'quvchi qo'lga yetib borgunga qadar mukammal nazoratdan o'tkazilishi, har qanday xato va kamchiliklardan xoli bo'lishi shart. Buni darslik bilan ishlashga aloqador bo'lgan hech bir shaxs unutmashligi kerak.

Ziyodulla KENJAYEV,  
TDFU Shahrisabz filiali  
Iqtidorli talabalarining ilmiy-tadqiqot  
faoliyatini tashkiliy etish bo'limi boshlig'i,  
oliy toifali ona tili va  
adabiyot fani o'qituvchisi

**P.S:** Mazkur maqolada darslik haqidagi tanqidiy fikrlar bilan tanishdirgiz. Gazetamizning 8-9-sahifasida darslik borasidagi ijobiy fikrlar bilan ham tanishing.





So'z tarixi — o'z tariximiz

# Shevalar

## adabiy tilga emas, adabiy til shevalarga moslashib borishi lozim

“Ma'rifat”ning ushbu soni o'zbek tiliga bag'ishlanishini bilganimdan so'ng o'zim uchun an'anaviy bo'lgan mavzuga to'xtalishga qaror qildim: adabiy til va sheva masalasi. Bu haqida ko'p gapirganman, bahslarda fikr aytganman, lekin hech maqola shaklida yozmagan ekanman. Keling, bugun shu kamchilikni to'ldirishga urinib ko'raman.

“Sening shevang adabiy tildan uzoq, mening shevam adabiychaga yaqin”, “Shevada gapirma, adabiycha gapir”, “(Faloncha so'zning) to'g'risi mana bunday bo'ladi, shevangda noto'g'ri”. Shu kabi ta'kidlarni, ushbu masalalar atrofida bahslarni bolaligidan beri ko'raman. Odamlarning shevaga va adabiy tilga munosabati mana shu bahslarda namoyon bo'ladi. Til — sheva mavzusi atrofida asosiy stereotiplar quyidagilardir:

- adabiy til — tilning “to'g'ri” varianti;
- adabiy tilga yaqinroq shevalarning mavqeyi balandroq;
- shevada hamma joyda ham gapirish mumkin emas.

Shevalar atrofida bahsning mudhishroq tomoni ham bor. Bu ham bo'lsa ayrim (masalan, “j”lovchi) sheva vakillariga nisbatan haqoratomuz munosabatda bo'lish, “qoloq”, “qishloq” deb hisoblash va hokazo.

Adabiy til va sheva munosabatlarini ko'rib chiqishdan avval “tilning o'zi nima?” degan savolga javob qidirib ko'raylik. Bu ko'pchilik o'ylagandek oddiy savol: nima?

### Til nima? Uning shevadan farqi nima?

Bugungi kunda tilshunoslikda “til” tushunchasining aniq ta'rifi yo'q. Bunga sabab — turli xalqlarda, turli davlatlarda, umuman odamlar orasida til har xil tushuniladi, jahon tilshunosligida qabul qilingan tillarning chegaralari turli kriteriyalar asosida belgilangan va aniq, konkret ilmiy omillarga asoslanmagan.

Ko'pchilik tilshunoslar bugungi kunda tilni siyosiy hodisa deb biladi. Ya'ni muayyan til ma'lum siyosiy chegaralar ichida shakllanadi va uning atrofida qardosh til-shevalardan farqi biologik emas, siyosiy bo'ladi. Bu haqida birinchi bo'lib amerikalik germanist Maks Vaynrayx 1945-yili Yahudiy ilmiy institutining Nyu-Yorkda bo'lib o'tgan XIX xalqaro konferensiyasida hazilomuz aytib o'tgan edi. “Til armiyasi va floti bor shevadir”, degandi u. Uning bu ta'rifi bugun ham eslab turiladi.

Shu bois ba'zi davlatlarda bir-biridan ancha uzoqlashib, o'zaro tushunarsiz bo'lib qolgan shevalar jamlanmasi yagona til deb hisoblanadi, ba'zi joylarda esa, aksincha, bir-biridan farq qilmaydigan tillar alohida til hisoblanadi. Bu holat tilshunoslikda “til — sheva” muammosini keltirib chiqargan. Ya'ni til bilan sheva o'rtasida aniq chegara, ularni farqlovchi aniq ilmiy kriteriyalar yo'q. Misollar keltiramiz:

- Xitoyda o'nlab qarindosh, lekin bir-birini tushunmaydigan tillar bor, lekin ularning bari xitoy tilining shevalari hisoblanadi;

- Yaponiyaning Ryukyu orollarida yapon tiliga qarindosh, lekin yaponlarga tushunarsiz tillar bor. Ularni ham yapon olimlari yapon tilining shevasi deb baholaydi, lekin jahon olimlari alohida til sifatida ko'radi;

- Polshada silez tili, ukrainlarda rusin tili, Latviyada latgal tili shevami, alohida tilmi — siyosiy bahslarga sabab bo'ladi;

- italyan tili, kurd tili, aslida, bir-biridan uzoq ko'plab tillardan tashkil topgan birlashmalardir;

- rumin va moldavan tillari bir-biridan farq qilmaydi, lekin alohida tillar hisoblanadi;

- serb, xorvat, boshnoq, qoratog' (chernogor) tillari deyarli farqlanmaydi, lekin alohida tillar hisoblanadi;

- bolgar, makedon, pomak tillari farqlanmaydi, lekin alohida tillar hisoblanadi.

Shunday qilib, tilshunoslikda til va sheva farqlanmaydi. Ilmiy tadqiqotlarda terminologiyani tartibga solish uchun quyidagi tushunchalar qabul qilingan:

- yozma adabiy me'yoriga ega gapirish tipiga “til” atamasi qo'llanadi;

- yozuvi yo'q til “dialektal kontinuum” deyiladi;

- til yoki shevaligi noaniq gapirish tipi “idiom” deb yuritiladi.

Demak, til til bo'lishi uchun, avvalo, uning yozma me'yori bo'lishi kerak. Lekin yozma me'yori so'zlashuv tilidan uzoq bo'lishi mumkin. Bu holda nima qilish kerak? Tilning qaysi variantini “to'g'ri” deb qabul qilish lozim? Buning uchun, avvalo, adabiy tilning funksiyalarini tushunib olishimiz zarur.

### Adabiy tilning vazifasi nima?

Adabiy til, avvalo, yozma tildir. Ba'zan uning og'zaki versiyasi ham ishlab chiqiladi, lekin doim emas. Yozma tilning asosiy vazifasi — turli uzoq-yaqin shevalar vakillari tushunadigan umumiy me'yori bo'lib, u fuqarolar manfaatiga xizmat qilish lozim. Hamma hujjatni o'z shevasida yozsa, bu xaos keltirib chiqaradi. Shunaqa xaosning oldini olishga adabiy til xizmat qiladi.

Xitoyda adabiy tilning ahamiyati yanada muhimroq. Xitoy tilining shevalari bir-biridan uzoq bo'lib, amalda har biri alohida tilga aylani bo'lgan. Lekin xitoylarning bari bir xil iyerogliflardan foydalanadi, belgilarni har xil o'qib, bir xil tushunadi. Shu bois iyeroglif yozuvini saqlab qolish Xitoy uchun favqulodda muhim siyosiy ahamiyatga ega: xitoylar yozuvda bir-birini tushunadi, bu esa, o'z navbatida, barcha bir millatligi haqida tasavvur hosil qiladi (ya'ni ayirmachilikning oldini oladi).

### Adabiy til qanday shakllanadi?

Vazifasidan kelib chiqib adabiy til shevalar asosida ishlab chiqiladi: u shevadan bir nima, bu shevadan bir nima olinib, barchaga tushunarli umumiy shakl hosil qilinadi.

Shundan kelib chiqsak, adabiy me'yorni

tilning “to'g'ri” varianti deb hisoblash xatordir. Bu — shunchaki jamiyatga xizmat qilish uchun ishlab chiqilgan sun'iy konstrukt. Uni “to'g'ri” deb hisoblash kerak emas. U tilning shartli, konkret vazifaga ega shakli ekanini unutmaylik.

Buni bilsak, “yozma tildagi to'g'ri, shevadagi noto'g'ri” deb hisoblanishiga hamda shevalarning adabiy tilga yaqinligi bo'yicha iyerarxiyasi mavjud bo'lishiga chek qo'ygan bo'lamiz, ya'ni barcha shevalarning mavqeyi bir xil bo'ladi. Bunday qilsak, “qaysi sheva adabiy tilga yaqinroq?” bahsi ham tugaydi. Sheva — tilning jonli, tabiiy rivojlangan shakli, adabiy me'yori esa muayyan funksiyaga ega, funksional shakli. Shu tushunchani qabul qilsak, shevaning mavqeyi va “to'g'ri”ligi uning adabiy tilga yaqinligiga qarab belgilanmaydi.

### Sheva muhimmi, adabiy tilmi?

Nafaqat tildan uzoq vatandoshlar, balki ziyolilar ham ba'zan shevadan qutulib, “to'g'ri” gapirishga chaqirishini, shevalar iste'mol doirasini toraytirishga urinishini ko'ramiz. Umuman, adabiy tilga ko'r-ko'rona ishtiyoqni, uning me'yorlariga qat'iy yopishib olishni bugungi kun ziyolilari orasida tendensiya o'laroq ko'rsata olamiz.

Lekin adabiy til shartli ekanini bilsak, unga munosabatimiz biroq yangillashadi. Imlo qoidalariga rioya etish kerak, albatta, lekin yozma til isloh etilmasa, qotib qoladi va og'zaki tildan uzoqlashib boradi. Shu bois ba'zan adabiy tilni revizitsiya qilish, uni shevalarga moslab borish lozim. Misol uchun, biz maktabda o'qiganimizda ingliz tilida “to be” fe'lining kelasi zamon yasashda ishlatiladigan ikki shakli bor edi — *shall* va *will*. *Shall* shakli og'zaki tildan chiqib ketishi ortidan bugungi darsliklarda u yozma tildan ham olib tashlandi. Bizdagi konservativ yondashuv bilan til bunday yangilanmaydi. Yangilanmagan til esa zamonaviylashmaydi, u bilan zamonaviy tushunchalarni ifodalab bo'lmaydi. O'zbek tilining bugungi ayrim muammolari shundan kelib chiqadi.

Shunday ekan, shevalar adabiy tilga emas, adabiy til shevalarga moslashib borishi lozim. Zero, sheva tilning jonli shakli va adabiy tilning asosiy boyish manbayidir.

Adabiy tilga e'tibor qaratib, ba'zan shevalarni unutib qo'yamiz. Aslida, jamiyatda adabiy tilning ham, shevaning ham o'rni bo'lishi lozim. Sheva o'zida tarixiy xotirani, madaniy ko'nikmalarni va lug'at boyligini saqlaydi. Uning bu kapitalini adabiy tilga o'tkazish kerak.

Yana bir masala — shevaning ham, adabiy tilning ham o'ziga yarasha o'rni, ahamiyati, iste'mol doirasi bor. Hech biridan butunlay voz kechib bo'lmaydi. Shevalarni asrash, kundalik hayotda, folklorida, san'atda, TVda, internetda, kinoda, musiqa uylardan faol foydalanish lozim. Adabiy tilning o'rni — hujjatlarda, ta'limda, OAVda. Shu bois kinoda, ayrim telekanallarda, internetda shevadan foydalanilishini salbiy holat deb baholamayman. Sheva o'z iste'mol doirasini kengaytirayapti, xolos va bu ijobiy holat.

Eldor ASANOV

## SO'Z TARKIBI O'QUV LUG'ATI

(Davomi. Boshi o'tgan sonlarda.)

B

be/hud  
be/huzur  
be/hujjat  
be/hush/lan/moq  
be/hush/lik  
bidir/la/moq  
bid'at/chi  
bij/ir/la/moq  
bij/ildoq  
bizbiz/ak  
bil/armon/lik  
bil/ag'on/lik  
bil/gich  
bil/dir/uvchi  
bil/im/don/lik  
bil/im/li  
bil/im/siz/lik  
bil/mas  
bilch/illa/moq  
bilq/ildoq  
bilq/illa/ma  
bino/kor/lik  
birga/lash/moq  
bir/ik/moq  
bir/k/it/moq (bir/ik/it)  
bir/lamchi  
bir/lash/ma  
bir/lik  
birodar/larcha  
birodar/lash/moq  
bit/ik  
bit'im  
bich/im  
bich/im/siz/lik  
bich/iq/chi/lik  
biq/ir/la/moq  
big'ir/la/moq  
bo/adab/lik  
bo/aql  
bodom/simon  
bodom/zor  
bodro/q/chi (bodra/q)  
bozor/bop  
bozor/lik  
boy/i/moq  
boy/lik  
bola/la/moq  
bola/larcha  
bola/lik  
bola/li  
bola/siz/lik  
bolta/la/moq  
bolg'a/la/moq  
bor/liq  
bor/lik  
bos/im  
bos/iq  
bos/ma  
bos/ma/chi/lik  
bos/tir/ma  
bos/qin/chi/lik  
bos/qich/li  
botir/larcha  
bot/iq  
bot/qoq/lan/moq  
bot/qoq/lik  
bo/umid

(Davomi bor.)

Tuzuvchilar:  
Baxtiyor MENGLIYEV,  
Bashorat BAHRIDDINOVA.

# So'z mulkiga sayohat: "Toshnov" dan "tarnov" gacha

Fitrating "Abulfayzxon" dramasi "toshnov" so'zini ko'rganimda, so'z imlosidan ajablandim. Negaki hozirgi jonli tilimizda "tashnov" so'zi qo'llanadi. Lekin "O'zbek tilining imlo lug'ati" va "O'zbek tilining izohli lug'ati" da ushbu so'z keltirilmagan. Shunda so'zning tarixi, mazmun-mohiyatini o'zimiz yoritishga kirishdim.

"Toshnov" qadimdan uyning bir burchagiga o'rnatiladigan, toshdan yasalgan, hozir beton yoki boshqacha qorishmalardan yasalgan to'rtburchak tirikchilik jihozi. Undan hozirgi dush va vannalar bo'lmagan zamonlarda tahorat hamda g'usl uchun foydalanilgan. Toshnovning o'rtasida bir necha teshigi bo'lib, u uyning burchagidan qazilgan o'ra ustiga o'rnatilgan. Tahorat va g'usl chog'ida ishlatilgan suv toshnov markazidagi teshiklardan o'tib, o'raga singib ketgan. Ya'ni, toshnov hozirgi kanalizatsiya vazifasini o'tagan. U ilgari toshdan yasalganligi uchun "toshnov" deb atalgan. Bu ot ikki so'zdan — "tosh" va "nov" so'zlaridan tuzilgan. "Tosh" so'zi tushunarl — u qurilish materiali. "Nov" so'zi esa suv oqadigan narsa, vositani bildirgan. Demak, "toshnov" degani toshdan yasalgan novni bildiradi.

Toshnovni ba'zi joylarda "abraz" yoki "obrez" deb ham aytadilar. Bu so'zlarning "obrez" shakli to'g'ri bo'lib, ushbu forsiy so'z "ob" — "suv", "rez" — "to'k", "quy" o'zaklaridan tuzilgan. "Obrez" tahorat va g'usl payti suv to'kiladigan, quyiladigan joy ma'nosini bildiradi.

So'z tarixi so'zlarni yetaklab keladi. Toshnovni ba'zi joylarda "poyga" deb ham aytadilar. Ushbu forsiy so'zning to'liq va to'g'ri shakli "poygoh" bo'lib, oyoq qo'yiladigan joy ma'nosini bildiradi. Darhaqiqat, toshnov va poygada oyoq bilan turiladi. So'z "poy" — "oyoq" o'zagi

va "goh" — manzil-makoni bildiruvchi qo'shimchadan yasalgan.

"Poygoh" so'zi hozirgi o'zbek tilida, "toshnov" dan tashqari, "poygak" shaklida ham ishlatiladi va uydagi poyabzal yechiladigan joy yoki uyning to'riga teskari — quyi, pastki qismini ham anglatadi.

## Peshka

"Peshka" hozirgi o'zbek tilida qo'llanadigan so'z bo'lib, uyning to'rini anglatadi. Uyga kirgan mehmonga "peshkaga o'ting", deb taklif qilinadi. Xonadonning ulug'lari peshkada va kichiklari esa odob yuzasidan poygada o'tiradilar. Ushbu forsiy so'zning asl to'liq shakli "peshgoh" bo'lib, u "pesh" — old, oldin o'zagi va "goh" — manzil-makon, joy, o'rin ma'nolaridagi qo'shimchadan tashkil topgan. So'zning "goh" qismi zamonlar o'tishi bilan, jonli til talaffuziga moslashib "ka" ga aylangan.

## Joy nomlari jumbog'i

Darvoqe, "toshnov" haqida gap ketganida, "nov" so'zining ma'nosini bilib oldik. Ya'qindan beri tilimizda "Novza" so'zi faollashdi va uni eshitganda odamlar: "Bu "Novza" nima degani ekan-a?" deb o'ylab qoladigan bo'lishdi. Poytaxtdagi "Hamza" metrobekatining nomi

"Novza" deb atala boshlandi. Chunki ushbu metrobekat "Novza" masjidi yaqinida joylashgan. Metrobekatning yangi nomi shu masjid nomidan olingan. Xo'sh, "Novza" so'zining ma'nosi nima?

Ushbu atama "nov" va "zah" o'zaklaridan yasalgan qo'shma so'zdir. "Nov" yuqorida tahlil etilgan "toshnov" so'zidagi ikkinchi o'zakning o'zginasi. Bu o'rinda u suv oqadigan ariq ma'nosini bildiradi. Umuman, "nov" suv oqadigan ariqqina emas, balki suv oqadigan manzil, makon, jihoz, uskuna ma'nolariga ham ega. Hayotda tabiiy, ya'ni yerni qazib suv oqizish uchun yaratilgan inshootlarga emas, balki yog'och, temir, tunuka, sement qorishmasidan yasalgan uskuna va inshootlar ham "nov" tushunchasini ifodalagan. Masalan, loysuvoq tomlarga o'rnatilgan yog'och, tunuka uskunalar nova, tarnov deyilgan. "Tarnov"dagi forscha "tar" — "ho'l" ma'nosini anglatadi, chunki suv oqqanida u ho'l bo'lib turadi. "Nov" haqida "O'zbek tilining izohli lug'ati", 2-jild, 46-, 684-betlarida ham qisqacha ma'lumot berilgan.

"Novza" so'zidagi ikkinchi o'zak "za" esa "zah" so'zidan jonli til talaffuzi talablariga ko'ra qisqarib qolgan. "Zah" so'zi namlik va suv ma'nolarini bildiradi. Masjidning "Novza" deb nomlanishi uning oqar suv inshootiga yaqin joyda qurilganidan dalolat beradi.

Toshkentning "Labzak" dahasi nomi ham asli forsiy izofali birikma — "Labi zah" dan yasalgan bo'lib, u daha katta suv — anhorning labida joylashganini bildiradi.

Voqean, odamlar qadimdan oqar suvga yaqin joylarda makon qurganlar. Chunki suv — hayot manbai. Jamoat jam bo'ladi-

gan masjidlar ham suvga yaqin joyda barpo etilishi ma'qul topilgan.

Toshkent shahri Yakkasaroy tumani-da Rakat masjidi bor. Shu masjidga yaqin manzillarda Rakat mahallasi va Rakatboshi ko'chasi mavjud. Odamlar Rakat mahallasi va Rakatboshi ko'chasi masjid nomidan olingan, masjid nomi esa namozdagi "rakat" atamasidan olingan bo'lsa kerak, deb taxmin qiladilar. Aslida esa, mazkur nom tarixi boshqacharoq.

Ushbu joy nomlarining bari Rakat arig'i bilan bog'liq ekan. O'tgan asrda Toshkentdagi anhorning Beshyog'och dahasiga yaqin bir qismidan ariq chiqarilgan va bu ariq ko'p mahallalarga tarmoqlanib ketgan. Katta yoshdagi odamlar o'rtacha kattalikdagi bu ariqda yoshlik paytlari cho'milishganini, xalq undan suv ichganini eslashadi. Ko'pchilik shu ariqning nomi ham namozdagi "rakat" dan olingan bo'lsa kerak, deb o'ylaydi. Ammo, aniqlanishicha, Rakat arig'ining loyihasini Rakatovskiy degan kishi tuzgan ekan. O'sha muhandisning familiyasini qisqartirib, xalq ariqning nomini Rakat deb atay boshlagan. Keyinchalik bu nom rasmiy tus olib, hujjatlariga o'tib ketgan. Shu ariqning boshlanish joyiga yaqin bo'lgani sababli mustaqillik davrida joy nomlarini mafkuraviy jihatdan yangilash jarayonida Shpilkov ko'chasiga Rakatboshi nomi berildi. Rakat masjidi ham hozirgi joyida emas, dastlabki qurilgan paytida Rakat arig'ining yonginasida — Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining ro'parasida joylashgan ekan. Rakat arig'i hozir ham, ayrim ko'chalardan o'tgan qismlari ko'milib ketganiga qaramay, poytaxtning ko'p mahallalari bo'ylab sharqirab oqadi. Mana, joy nomlari qanday tarixiy-lisoniy sir-sinoatga ega ekan.

Nusratullo JUMAO'JA,  
Alisher Navoiy nomidagi  
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti  
universiteti professori,  
filologiya fanlari doktori

# "Dunyoning ishlari" qissasi asosida testlar

"Ma'rifat" gazetasida abiturientlar va kitobxonlar uchun darslikdagi mavjud asarlar asosida tuzilgan test savollaridan ham namunalar berib borilsa va keyingi sonida asarning keyingi boblaridan test savollari hamda oldingi testlarning javoblari berilsa, o'quvchilar gazetaning har bir sonini intiqlik bilan kutardi, deb o'ylayman. O'zim obuna bo'lganimdan xursandman. O'quvchilarimning ham gazetaga qiziqishi ortib bormoqda. Maktabimizdagi 11-sinf o'quvchilari agar asarlardan va 3 ta majburiy fandan testlar doimiy berib borilsa, har bir sinf o'quvchilari gazetaga jamoa bo'lib obuna bo'lishlarini aytishdi. Men O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasi asosida o'zim tuzgan test savollarini hukmingizga havola qilaman.



1. "Farrosh mehnatini hurmat qiling" degan yozuvni eslab mulzam bo'lgan va oyisi ham farrosh bo'lganligini aytib, boshidan kechirganlarini hikoya qilgan qahramon qissaning qaysi bobida keltirilgan?

- A) "Qanoat" hikoyasida  
B) "Bozor" hikoyasida  
C) "Havas" hikoyasida  
D) "Ikki afsona" hikoyasida

2. "G'alati gapirardi. "dz" deydi, "s" deyolmaydi, allaqanday "ts" qilib aytadi. Shuncha yildan beri bironta to'yda choynak darz ketmagan, biron mehmon choysiz qolmagan". Ushbu jumla "Dunyoning ishlari" asarining qaysi hikoyasida keltirilgan?

- A) "Oltin baldoq"

- B) "Mahallaning "shayxi"  
C) "Sovchilar"  
D) "Surat"

3. "... ko'p tug'gan. Hammasi chillasi chiqmasdan o'lib ketgan. Ammo Oltmishvoy boshqacha yigit-da! Bittayam kasal bo'lmagan. Oltmishvoy Ermon buva oltmishga kirganda tug'ibgan ekan". Ushbu hikoyada keltirilgan Oltmishvoyning onasining ismi?

- A) Hoji buvi  
B) Habiba buvi  
C) Halima buvi  
D) Roqiya buvi

4. Bosar-tusarini bilolmay qolgan, qo'sha-qo'sha imoratlar solib, oxiri lop etib qamalib ketgan To'xtavoy qaysi hikoya qahramoni?

- A) "Imon"  
B) "Xiyonat"  
C) "Mening Acha xolam"  
D) "Eng og'ir gunoh"

5. "Shifokorlarga ham qiyin. O'n olti yil eshakdek o'qib, 140 so'm oladi. Na kechasi tinchlik bor, na kunduzi. O'sha 140 so'm savil qolgurni savdo xodimi bir kunda topadi". Ushbu jumla qaysi hikoyada keltirilgan?

- A) "Imon"  
B) "Xiyonat"  
C) "Mening Acha xolam"  
D) "Eng og'ir gunoh"

6. "Bu odamni bolaligidan taniyman. O'shandan buyon uning bittayam tuki o'zgaragan, desam lof bo'lmaydi. U har kuni etalab bir vaqtda darvozamiz oldidan mahalla guzari tomon

o'tib ketadi. Qishda kuya yegan telpak, oyog'ida mahsi-kalish kiyib yuradi. Qo'lidagi xo'jalik sumkasi ham kamida 20 yil sidqidildan xizmat qilgan". Ushbu ma'lumot qaysi qahramon haqida?

- A) Ermon buva  
B) Naim buva  
C) Oltmishvoy  
D) To'xtavoy

7. Tili bilan teng aylanadigan, Xizmatiga shaylanadigan, To'ydan quruq

qaytmaydigan, So'zlari moyday,

yuzyrlari oyday, Qaynonasiga salo-o-m! Ushbu kelin salom qaysi hikoyadan olingan?

- A) "Oltin baldoq"  
B) "Havas"  
C) "Sovchilar"  
D) "Surat"

8. "Esingizdami, oyi, siz ukamga alla aytardingiz. Men alaning ohangiga mast bo'lib uxlab qolar edim". Ushbu jumla qaysi hikoyada uchraydi?

- A) "Oq marmar, qora marmar..."  
B) "Alla"  
C) "Iltijo"  
D) "Haqqush"

9. "Nilu, o'lgur, nima qilding? Ha, qiz bo'lmay ajalni oldida

ket! Shishani yog'i bilan berib yuboribsan-ku.

— Hoy, Alish! Nima hunar ko'rsatding? Hushtak chalmay yergina yutgur, adangni aroq'ini to'kib tashlab butilkasini beribsan-ku!" Parcha qaysi hikoyadan olingan?

- A) "Kaltakesakning dumi"  
B) "Xiyonat"  
C) "Usta"  
D) "Eng og'ir gunoh"

10. "Har qanday dardning eng yaxshi davosi vaqt deydlar. Bilmadim, boshqalarda shunday bo'lsa bordir. Menda... Ba'zan hammasini unutganday bo'laman-u, biron narsadan siqilsam, yana qaytadan boshlanadi. Kechasi uyqum o'chgancha qorong'i shiffta tikilib yotaveraman, yotaveraman...". Jumla qaysi hikoyadan olingan?

- A) "Oltin baldoq"  
B) "Havas"  
C) "Sovchilar"  
D) "Surat"

Rahima QIYOMOVA,  
Zarafshon shahridagi  
2-maktabning ona tili va  
adabiyot fani o'qituvchisi

Javoblar: 1-D, 2-B, 3-B,  
4-C, 5-A, 6-B, 7-A, 8-C, 9-A,  
10-B

## Tanqid va taklif

# 5-sinf "Ona tili" darsligi o'qituvchilar tahlilida

Darslikni olimlar, fan nomzodlari yaratadi, ammo ulardan foydalanish o'qituvchilarning gardanida. Shu bois muallimlarning darsliklar haqidagi fikrlari g'oyatda muhim. So'nggi paytlari maktab o'qituvchilarining darsliklar takomillashuvi bo'yicha olib borayotgan sa'y-harakatlari, bu masalaga befarq qaramayotganliklari bizni quvontiryapti. Zero, ta'lim samaradorligini hamma narsadan muhim deb bilgan pedagog dars jarayoni bilan bog'liq barcha narsani tanqidiy-tahliliy mushohada etib ko'radi. N.Mahmudov, A.Nurmonov, A. Sobirov, Z. Jo'raboyeva hammualifligidagi 5-sinf "Ona tili" (to'ldirilgan 4-nashri, Toshkent, "Ma'naviyat", 2015) darsligi borasida Namangan tumanidagi 21-DIUMI ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi Gulnoza Xoldorova va Samarqand yuridik kolleji o'qituvchisi Dilafroz Soyipova o'z tahlil va takliflarini berishgan.



**Taklif:** ... narsaning ikkinchi bir narsaga qarashligini bildirib... emas, predmetning kimga yoki nimaga qarashligini bildirib, tarzidagi jumlaning berish ma'qul.

**59-sahifa: 174-mashqda** 4 ta gap berilgan va egallarni undalmaga aylantirish kerakligi aytilgan. Lekin 2-gapdagi egallarni undalmaga aylantirib bo'lmaydi.

**64-sahifa:** Qo'shma gapdagi sodda gaplar ohang yordamida bog'lansa, ko'pincha vergul yoki tire qo'yilishi aytilgan. Lekin keltirilgan misolning bittasi ohang yordamida emas, chunki so'zi orqali bog'langan.

**66-sahifa: 194-mashq.** Berilgan topshiriqda muallif gapning kesimini ko'chirma gap kesimiga solishtirish kerakligi aytilgan. Bunda kesimlarni solishtirish ahamiyatsiz. **Taklif:** Muallif gaplari va ko'chirma gaplardagi kesimlarni aniqlab tagiga chizish topshirig'i berilgani ma'qul.

**83-sahifa:** Egallik qo'shimchalarining undoshlardan keyin qo'shilishiga doir qo'shimchalar sxema shaklida berilgan. **Taklif:** Egallik qo'shimchalarining unilardan keyin qo'shilishiga doir sxemani ham kiritish kerak.

**86-sahifa:** Sifat qanday holatlarda kesim va aniqlovchi bo'lishi izohlangan. **Taklif:** Sifat fe'lga bog'lansa hol bo'lishi aytilishi kerak. Bu o'quvchiga qiyinchilik tug'dirmaydi. Son mavzusida bu holat batafsil izohlangan.

**90-sahifa:** Olmosh ot, sifat, son va boshqa so'zlar o'rmiida qo'llanishi aytilgan. **Taklif:** Barcha so'z turkumlari o'rmiida qo'llanuvchi so'zlar olmoshdir, tarzida qoida berilsa yaxshiroq.

**92-sahifa: 3-topshiriqda** qoliplar asosida gap tuzish kerakligi aytilgan. Lekin bu qoliplar juda murakkab, ya'ni so'z turkumlari va gap bo'laklari yuzasidan tuzilgan. **Taklif:** Qoliplarni mavzuga moslab so'z turkumlari yuzasidan tuzish kerak.

**94-sahifa:** Hikoya tuzish va fe'larga e'tibor qilish (?) topshirig'i uyga vazifa qilib berilgan. **Taklif:** Hikoya uchun mavzu berilib, matndagi fe'llarning gapdagi vazifasini aniqlash topshirig'ini bergan ma'qul.

**95-sahifa:** Fe'l zamonlari sanalgan. **268-mashqda** fe'l zamonlarini aniqlash topshirig'i berilgan. **Taklif:** Bu topshiriq barcha fe'l zamonlaridan keyin berilsa ma'qul bo'ladi.

**98-sahifa: 277-mashqda** hozirgi zamon fe'llarining hosil bo'lishi haqida topshiriq berilgan. Lekin mashqda deyarli barcha fe'llar kelasi zamon. **Taklif:** Mashqni kelasi zamon mavzusiga bergan ma'qul.

**100-sahifa:** Shaxs-son qo'shimchalari sxemasi berilgan. **Taklif:** -man, -san, -miz, -siz tarzidagi shaxs-son qo'shimchalari bo'yicha sxema kiritilishi kerak.

**136-sahifa: 2-topshiriqda** kollej, avtomat, pomidor, pochta kabi so'zlardagi o' unlisining talaffuziga e'tibor berish kerakligi aytilgan. Bunda o' unlisining a tarzida aytilishi nazarda tutilgan. Lekin pochta so'zi bunga muvofiq emas.

**138-sahifa:** Qator unililar haqida ma'lumot berilgan. **139-mashqda** qator unilarni aniqlash vazifasi aytilgan. Lekin mashqda qo'sh unli qatnashgan so'zlar keltirilgan. **Taklif:** Mavzuda qo'sh unililar haqida ham ma'lumot berilishi kerak.

**159-sahifa:** Bo'g'in va uning turlari haqida ma'lumot berilgan va bo'g'inlarning asos va qo'shimchalarga ajratish bilan mos kelishi, mos kelmasligi ham aytilgan. **Taklif:** Asos va qo'shimcha bilan bo'g'inni solishtirish ortiqcha. Chunki bu mavzu darslikda yo'q.

**163-sahifa: 455-, 456-, 457-mashqlarda** gap urg'usini aniqlash bilan bog'liq topshiriqlar berilgan. Lekin gap urg'usi ohang bilan bog'liq hodisa ekanligini hisobga olsak, bu mashqlarni bajarish mumkin emas. **Taklif:** Gap urg'usi olgan bo'lak yozma nutqda kesimdan oldin joylashadi degan qoida kiritilsa, maqsadga muvofiq.

**167-sahifa: 471-mashqda** mo'tabar, mo'jizakor so'zlari tutuq belgisi qo'yilgan holda xato yozilgan. Bu xato 517-, 543-mashqlarda ham takrorlangan.

Ushbu darslik mualliflari 5-nashrni tayyorlashda yuqorida ko'rsatilgan xato va kamchiliklarni bartaraf qilgan holda, takliflarimizga e'tibor qaratishlarini xohlardim.

## Gulnoza XOLDOROVA:

**35-bet:** "His-hayajon bilan aytilgan darak, so'roq, buyruq shaklidagi gaplar his-hayajon gaplar sanaladi".

Istak gaplarni ham kiritish kerak, chunki ularga ham his-hayajon ohangi qo'shilsagina, his-hayajon gapga aylanadi. Shundagina istak gaplar oxiriga undov belgisi qo'yishimiz mumkin bo'ladi.

**136-bet:** "O harfi tonna, noyabr kabi so'zlarda o' kabi aytilsa ham, o yoziladi".

Noyabr so'zining noyabr tarzidagi talaffuzini uchratganmiz. Shu so'z o'rmiida aniq o' kabi aytiladigan, masalan, boks so'zini qo'yish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Shu o'rinda yana bir masala: mazkur qoidalarda harf so'zining ishlatilishi qanchalar o'rinli ekanini ham o'ylab ko'rish kerak. Chunki boshlang'ich ta'limdoyoq bolaning ongiga muhrlanganmiz: "Tovushlarni aytamiz va eshitamiz, harflarni ko'ramiz va yozamiz". Tovush atamasini qo'llash, bizingcha, maqbulroq holat edi.

**139-bet:** "O' tovushi ko'l, o's, cho'l, jo'ra, mo'tabar kabi so'zlarda torroq, bo'ri, qo'ri, xo'roz, ro'mol kabi so'zlarda esa kengroq eshitiladi, ammo har vaqt bir xil shaklda yoziladi".

"Mo'tadil, mo'jiza, mo'tabar kabi so'zlardagi tutuq belgisi yozuvda tushirib qoldiriladi".

**Taklif:** O' tovushi yo'pik bo'g'inlarda torroq, ochiq bo'g'inlarda kengroq talaffuz qilinadi, deya izohlasak bo'ladi, ammo qoidadagi jo'ra, mo'tabar so'zlari bu fikrimizga qarshilik uyg'otadi. Aslida, mo'tabar so'zidagi tutuq belgisining tushirib qoldirilishi haqidagi qoidaga qarasa, bu so'zda ham keng talaffuz qilinishi oydinlashadi. Demak, 1-qoidada jo'ra, mo'tabar so'zlari noo'rin keltirilgan.

## 143-bet 1-topshiriq.

j — til oldi, portlovchi, janrangli tovush

dj — til oldi, sirg'aluvchi, janrangli tovush

Tasnifda bu tovushlarning jarangsiz jufti noto'g'ri ko'rsatilgan. Aslida, j — ch (til oldi, portlovchi, jarangsiz), dj — sh (til oldi, sirg'aluvchi, jarangsiz) tarzida bo'lishi kerak. 147-betda keltirilgan qoidalarga ko'ra fikrimiz isbotlanadi.

**153-bet:** "Gramm, metall kabi so'zlar oxirida kelgan qo'sh undoshlardan biri talaffuzda tushirib qoldirilsa ham, yozuvda hamisha ifodalangani. Bunday undosh bilan tugagan so'zlarga xuddi shu tovush bilan boshlanadigan qo'shimchalar qo'shilganda, qo'sh undoshlarning biri yozilmaydi".

Qoidaga "har qanday qo'shimcha qo'shilsa" deya o'zgaritish kiritish kerak.

**163-bet:** "Gapda ishtirok etayotgan so'zlardan birining boshqalariga nisbatan kuchliroq talaffuz qilinishiga gap urg'usi yoki mantiqiy urg'u deyiladi. Masalan, Buvijonim so'zlarini kutaman".

Urg'u olgan bo'lak izohlanmagan.

**190-bet:** Zangori kema tasviriy ifoda sifatida berilgan. Unga teng keluvchi so'zga aniqlik kiritilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Shu mavzudagi barcha tasviriy ifodalarning so'z muqobilini mavjud, shu so'z birkimas bundan mustasno.

Bular 5-sinf "Ona tili" darsligidagi isloh etilishi kerak bo'lgan kamchiliklar. Nashr qilinishi kutilayotgan barcha darsliklarda bu kabi kamchiliklardan voz kechish kerak. Bundan tashqari, ona tili darsliklarida ish yuritish hujjatlaridan ham namunalar berilishi shart. Masalan, annotatsiya, rezyume kabilar...

Darsliklardagi har bir mashq o'quvchining dunyoqarishini boyitish, og'zaki nutqini rivojlantirish va imlo malakasini oshirishga xizmat qilishi kerak. Yangi nashr etiladigan darsliklarda milliy testlardan namunalar berilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

## Dilafroz SOYIPOVA:

**14-sahifadagi 45-mashqda** shirin, umum, xush, qora, uch, katta, to'qqiz kabi so'zlar yordamida qo'shma so'zlar tuzish topshirig'i berilgan. To'qqiz so'zi bilan qo'shma so'z tuzib bo'ladimi?

**21-sahifa:** Teng bog'lanish olma va o'rik shaklidagi bitta misol bilan izohlangan. Faqatgina va bog'lovchisi bilan cheklanmasdan, -u, -yu, bilan vositalari ham kiritilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki **25-sahifadagi 78-mashqda** uyga vazifa tarzida ushbu vositalar bilan bog'lanishga doir topshiriq berilgan.

**22-sahifa:** So'z birkimasiga berilgan qoida noaniq. Bunda so'z birkimasida ikkita so'z qatnashishi aytilgan. Lekin so'z birkimasida ikki va undan ortiq so'z qatnashishi mumkin. **Taklif:** Ikki va undan ortiq mustaqil so'zning... tarzidagi jumlaning kiritish kerak.

**39-sahifa: 116-mashqda** texnik xatolik bor. Ostiga chizilgan so'zlarning so'rog'ini aniqlash sharti qo'yilgan, lekin so'zlarning tagiga chizilmagan. Bunday xatoliklar 119-, 371-, 448-, 468-, 494-, 542-mashqlarda ham uchraydi.

**42-sahifa: 127-mashqda** uyga berilgan topshiriq "Odamning qo'li gul deganda nimani tushunasiz? Gaplar tuzing" tarzida berilgan. Topshiriq mazmuni biroq noaniqdek nazarimda. **Taklifim:** "Odamning qo'li gul" mavzusida matn tuzing. Gaplardagi fe'l kesim va ot kesimlarni aniqlang" tarzida topshiriq berilgani ma'qul. Chunki mavzuda kesim va turlari bo'yicha ma'lumot berilgan.

**44-sahifadagi 132-mashqda** uyga berilgan topshiriq aniq emas. Matn tuzib egalarga e'tibor berish kerakligi aytilgan. Bunda ham topshiriq noaniq berilgan. **Taklif:** Matndagi ega va kesimlarni aniqlab, tagiga chizish topshirig'i berilgani ma'qul.

**50-sahifa:** Aniqlovchiga berilgan ta'rif ancha murakkab. **Taklif:** O'tga bog'lanib uning belgisini, kimga yoki nimaga qarashligini bildirgan bo'lak aniqlovchi deyiladi, tarzidagi qoida berilgani ma'qul.

**52-sahifa:** Qaratqich aniqlovchiga berilgan ta'rif noaniq.

Millat qalbida o'z ona tilidan faxrlanish tuyg'usi tilining tarixini, imkoniyatini va boyligini to'la anglaganidan so'ng muhrlanadi.

## Og'a xalqimning tili ham buyuk

Mana, asrlar osha "ovul aralash, qo'y qo'ralash" bo'lib yashab kelgan o'zbek va qoraqalpoq xalqlari tilining rasman davlat tili deya e'tirof etilganiga 30 yil bo'ldi.

Bugun har bir millat o'zining shonli o'tmishiga teranroq nazar tashlab uning shoniga yanada shon qo'shishga intilmoqda. Italianlar butun dunyo se-vib iste'mol qiladigan "makaron" atamasining kelib chiqishini Marko Pologa borib taqaydi. Biz ham "Algoritm", "Algebra" atamalarining shakllanishiga asos bo'lgan Al-Xorazmiy bobomizning ismi bilan faxrlanamiz.

Xalqimizning ulug' shoiri, O'zbekiston Qahramoni Ibroym Yusupov o'zbek tiliga juda katta hurmat bilan qaragan. Abdulla Oripov, Erkin Vohidovlar bilan birga shahar aylanib, Zulfiyaning "oltin sozli muzasini tinglab" ilhom olgan shoirning she'riyatida turkiy qavmning teran ildizli bu tiliga yuqori baho beriladi. Shoir, ayniqsa, bu til rivoji yo'lida ko'p zahmat chekkan zotlarga alohida to'xtaladi.

*Navoy shon bergan, Bobur kuylagan,  
Mashrab g'azal bitgan bu til bor bo'lsin,  
Bu til uchun Qodiriyning xo'rlagan,  
Nokaslar oxiratda xor-u zor bo'lsin.*

O'zbek xalqi — og'a xalq. Og'a xalqimning tili ham buyuk. Turkiy ellarimiz, turkiy tillarimiz dunyo turguncha tursin!

Allayar DARMENOV

Bugun Yaponiyaning 8 universitetida, Turkiyaning 18 universitetida, Amerikaning 8 oliy o'quv yurtida, Germaniyaning 4 ta'lim dargohida, Janubiy Koreyadagi 2 oliy o'quv dargohlarida hamda Xitoydagi Millatlar universitetida o'zbek tili o'qitiladi.

## Ma'naviyat ko'zgusi

Ammo o'zimizning tilga bo'lgan hurmatimiz haminqadar. Mana, masalan, Janubiy Koreya yoki AQShga ishga ketish uchun avval uning tilini, tarixini o'rganib, imtihon topshirib, shu tilni biladi, degan sertifikatni olib, keyingina ketamiz. Ammo nega O'zbekistonda yashab, O'zbekiston fuqarosi bo'laturib, o'zbek tilini bilmaydiganlar bor? O'rganishni istamaymiz? Vaholanki, dunyo davlatlarida rasmiy til majburiy o'rgatiladi! O'zbekiston hududi o'zbek tilining makonidir. Hech bir rivojlangan davlatda boshqa bir til davlat tili bilan barobar qo'llanilmaydi.

Yana bir narsa kishi dilini xira torttiradi. Bugun jamoat joylarida, yoshlarimiz suhbatlarida o'zbek tiliga ruscha yoki boshqa tillarni aralashtirib gapirishadi. Hech e'tibor berganmisiz? Nega birorta yapon yapon tilini, birorta turk turk tilini buzib gapirmaydi? Boshqa davlatlarda ham shunday. Chunki ular o'z

ona tiliga davlat timsoli darajasida qaraydi. Biz ham tilga shunday munosabatda bo'lishimiz kerak. Buning uchun maktablarda, oliy o'quv yurtlarida ona tilini o'qitish va targ'ib qilish kuchayishi, qat'iyatlashishi, ona tilimiz kuchli himoya qilinishi zarur. Ommaviy axborot vositalarida ham til haqida chiqishlar faqat "Davlat tili haqida"gi qonun qabul qilingan kun arafasida emas, doimiy bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

UNESCO vakillarining so'zlariga qaraganda, dunyodagi tillarning 90 foizi yo'qolib ketish arafasida turibdi. Bu, asosan, sivilizatsiya tufayli madaniyatdan ayrilayotgan kam sonli millatlarning tillaridir. Bu tillarda so'zlovchi aholining ayrimlari yozuvga ega bo'lsa, ayrimlari bundan bebahra. Masalan, Afrika tillarida so'zlashuvchi aholining 80 foizi hamon o'z yozuvlariga ega emas. Minglab tillardan ta'lim tizimida foydalanishning imkoniyati yo'q.

Internetdan foydalana olmaydigan tillar haqida-ku aytmasa ham bo'ladi. Chunki yangi texnologiyalarning rivojlanishi tufayli ayrim xalqlar o'z tillaridan ko'ra zamonaviy tillardan foydalanishga majbur bo'lmoqda. Bugun Internet tilining 81 foizi ingliz tiliga to'g'ri keladi. To'g'ri, avvallari ham tillar paydo bo'lgan, muomalada bo'lib, ma'lum vaqtdan so'ng yo'q bo'lib ketgan. Lekin hozirgidek tillarning jadallik bilan yo'qolishi tarixda kuzatilmagan.

Olimlarning fikricha, til yashab qolishi uchun unda kamida bir million kishi so'zlashishi kerak ekan. Biroq bunday tillar dunyoda atigi 250 tadir. O'zbek tili ham mana shu 250 taning ichida ekani quvonarli, albatta. Ana shundan quvongan holda, biz o'z ona tilimizni asrab-avaylashimiz, uning nufuzini oshirishimiz, go'zal va sofligini avlodlarga meros sifatida qoldirishimiz, dunyoga tanitishda o'z hissamizni qo'shishimiz kerak. "Til yashasa, millat yashaydi". Agar biz o'z tilimizning ko'rkamligi, boyligini dunyoga tarannum eta ol-sak, millatimiz yanada charog'on va birligimiz mustahkam bo'ladi.

Mansur MUSAYEV,  
Shahnoza ASHIROVA,  
Respublika Ma'naviyat va ma'rifat  
markazi mas'ul xodimlari

Alisher Navoiyning barcha asarlarida turkiy til imkoniyatlari ochib berilgan. Ayniqsa, "Muhokamat ul-lug'atayn" da turkiy va forsiy til qiyoslangan.

## Tillarning eng to'g'risi

Forscha so'zlarning o'zbek tilidagi muqobili izohlangan. Masalan, "oziq va har qanday taomki yesa bo'lur, yegulik deyiladi. Fors elining ko'pi, balki, barchasi yemakni ham, ichmakni ham "xo'rdan" so'zi bilan ifodalaydi. Katta qardosh va kichkina qardoshni forslar "birodar" deydi. Turklar esa o'g'ilning kattasini "og'a" va kichigini "ini" deydi, qizning kattasini "egachi"

va kichigini "singil" deydi...". Turkiy tilning imkoniyatini Navoiychalik bu kabi misollar bilan asoslab bera olgan tilshunos bo'lmasa kerak. Millat qalbida o'z ona tilidan faxrlanish tuyg'usi tilining tarixini, imkoniyatini va boyligini to'la anglaganidan so'ng muhrlanadi.

R.IKROMOVA,  
Vobkent tumanidagi 13-maktab o'qituvchisi

## "Buxanka" nemischa so'zmi?

Nemis tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan so'zlar o'zbek tili so'z xazinasiga XX asrning birinchi va ikkinchi yarmidan boshlab kirib kela boshlagan. O'z o'rnida bu jarayonga birinchi va ikkinchi jahon urushining ta'siri katta bo'lgan. O'zbek adabiyotida nemis tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan so'zlarni ko'plab uchratishimiz mumkin.

Fikrlarimizni isbotlash uchun quyidagi ko'p qo'llanadigan misollarni keltiramiz: *Avaxta (hauptwache), bantik (band — tasma, tugum), bint (binge — bog'ich, bog'), bolt (bolt — mahkamlovchi chiviq temir), bort (bord yoki borte — chekka, yon, brak (brack — nuqson), buterbrot (buter — yog', brot — non), buxanka (vochenze — oq non), buxgalter (buch — kitob, halter — tutib yuruvchi), galstuk (hals-tuch — bo'yin ro'mol), gastrol*

*(gast — mehmon, rolle — rol), grossmeyer (großmeister — katta usta), landshaft (landshaft — manzara), lenta (linde), linza (linse), masshtab (maß — o'lchov, stab — tayog), mentalitet (mentalität), musta (muffe — val, tishli g'ildirak), zal (saal — katta xona), vafl (waffel — asal), shablon (schablone — an-doza, namuna), shayba (scheibe — lappak, gardish disk), shifer (schiefer): yarmarka (jahrmarkt — bir vaqtda o'tkaziladigan katta bozor, savdo) va hokazo.*

Bu so'zlarning ko'pi rus tili orqali kirib kelgani ayon. Ammo bu hamma yangi so'zni o'zbekchaga o'zlashtirib lug'atlarga kiritib yuboraverish kerak degani emas. So'z o'zi ifodalayotgan yangi ma'no bilan birga kirib kelsa, til bitta so'z bilan birga milliy tafakkur yangi bir mazmun bilan boyiydi. Bunday vaziyatda yangi so'zni hajonidil o'zbek tiliga qabul qilish kerak. Ammo muqobili bo'lib turgan so'zlarni tilga tirkab qo'yish milliy til uchun haqoratdir. Tashqi manba orqali tilning boyib borishi millatlar o'rtasidagi munosabatlarga ham ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Germaniya va O'zbekiston o'rtasidagi aloqalarning rivojlanishi, nemis tiliga qiziquvchilar safini yanada kengaytiradi va ona tilimiz so'z boyligining boyishiga ham katta hissa qo'shadi.

Pirim NURALIYEV,  
G'uzor tumanidagi  
18-maktab o'qituvchisi

## O'z nodonligimizni o'zbek tiliga to'nkamaylik...

Tilimizdan fors-tojik va arab so'zlarini ayirish bir go'zal til imoratini naqshlardan tozalash bilan barobardek. Biz qardosh xalqlar bilan uzoq vaqt et-tirnoq yashadik, bir-birimizdan oziqlandik. Aslida, tilning kambag'al yoki boyligini xalqning tafakkur darajasi belgilaydi.

Masalan, rus xalqi bizdan "сера" (sirg'a), "бача" (bog'cha), "арык" (ariq), "очаг" (o'choq), "кархул" (qorovul), "камбу" (qamish), "аркан" (arqon), "капкан" (qorqon), "есаян" (iyasovul), "беркым" (burgul) kabi o'nlab, yuzlab so'zlarni o'zlashtirib kambag'al bo'lib qolgan emas-ku. Hatto biz rus kalomi deb o'ylaydigan "stakan" ham turkiycha o'zlashma bo'lib, eski o'zbek tilidagi "tustag'on" — qimiz va may ichadigan yog'och idishdan olingani bilmaymiz.

Navoiy ko'plab asarlarini turkiyda yozgani uning fors tilini yaxshi bilmagani uchun emas, balki turkiy til jilvalarini forsiydan teranroq anglagani uchundir. Demak, kambag'allik bizning ongimizda, fikrimizda. Ba'zan bir jumlagina o'zbekcha so'z to'polmay, osongina boshqa til so'z boyligidan foydalanish — so'zni nobud qilishning o'zi. Chunki ishqalangan tanga yaraqlaydi. Qodiriy bobo bir zamonlar barcha tillar qo'shni tillardan "qarz" olishini, busiz jumlayi ma'no

shirasiz va quruq chiqishini ta'kidlab: "O'zbek tili kambag'al emas, balki o'zbek tili kambag'al deguvchilarning o'zi kambag'al. Ular o'z nodonliklarini o'zbek tiliga to'nkamasinlar", deya qayg'urgan edi.

Jon saqlab qolgan har bir turkiy so'z zamirida xalqning e'tibori, mas'uliyati, kuchi bor. Asrlar tog'ni to'lgon qiladi, ammo so'zni emas. Turkiy bobomiz Bilga xoqon bitiktoshida: "Biz yiliq tuman kunluk bitigimim, balgumin bunta yasi tashqa yaratdim, to'lgu tashqa to'qutdim", deya bitgan. Ma'nosi: "Ming yillik, tuman kunlik yozuvimni, belgimni bu yerda yassi toshga o'yishga buyurdim". Toshlar yemiriladi, tirik qolgan so'zlar yashadi.

Bugun bizdan talab etilayotgani shuki, so'zimizni, bitigimizni o'z tilimizda aydaylik, yozaylik. So'zshunosda, savdogarda, hatto aravakashda ham shu mas'uliyat bo'lsin.

Latofat TO'RAYEVA,  
Kitob tumanidagi 20-maktab  
o'qituvchisi

## "Havo yo'llari" o'zbekchani bilmaydimi?

Odatda bort kuzatuvchisi lavozimiga ishga olinayotganda rus va ingliz tillarini mukammal bilish talab etiladi. O'zbek tilini bilishning ahamiyati yo'q, shekilli...

Yaqinda oilamiz bilan boshqa shaharga borish uchun samolyotda uchishga to'g'ri keldi. Havo laynerining ozodaligi, shinaligi quvontirdi. O'z joyimizga joylashib olganimizdan so'ng samolyot asta-sekin o'rman qo'zg'aldi. Shu payt radiodan bort kuzatuvchisining qo'ng'iroqday ovozi yangray boshladi. Ko'z oldim qorong'ulashib, shu darajada jahlim chiqdiki, hozirgina his qilib turgan iftixor tuyg'usidan asar ham qolmadi. U o'zbek tilini shu qadar buzib, shu qadar xunuk talaffuz qilar ediki... Ham tushunarsiz, ham odamning asabini buzadigan nutq. O'zbek tilidan keyin rus va ingliz tilida shu qadar ravon so'zladiki, uning talaffuziga ingliz tili o'qituvchisi bo'lib turib havas qildim.

Bu o'zbek tilini mazax qilishmi? Nahot hech kim bunga e'tibor bermasa? Axir samolyotda boshqa millat vakillari ham bor, ustimizdan kulishmaydimi? Shunday oddiy narsalardan boshlanmaydimi tilning o'limi?

Fotimaxon MAHMUDOVA,  
Quva tumanidagi 27-maktab o'qituvchisi

## To'g'ri so'zlash sevimli mashg'ulotga aylansa...

Dars payti o'quvchilarim bilan bir tajriba o'tkazdim. Ulardan o'zlari qo'llaydigan yoki boshqalardan eshitgan o'zbek tiliga yot bo'lgan so'zlarni yozishlarini so'radim.

Yozganlarini birin-ketin o'zlariga o'qitirdim. Barchasini jamlab doskaga yozdim: "zato, kaneshna, da, davay, tormoz, termiz, alfavit, samolyot, samokat, velosiped, dacha, aeroport, militsiya, buket, voleybol, futbol, kosnerva, ideya, galstuk, televizor, fizra, karoche, vapshe...". Keyin ularga shu so'zlarning o'zbekcha muqobilini topishni topshiriq qilib berdim. Tormoz, samolyot, velosiped, futbol, voleybol, televizor kabi so'zlar tilimizga o'zi ifodalayotgan ma'no bilan kirib kelganini, shuning uchun ularning muqobil bo'lmasligini tushundilar. Ammo kaneshna — albatta, ideya — g'oya, fikr, karoche — xullas, galstuk — bo'yinbog' kabi so'zlar tilimizni buzishini, ularning o'zbekcha muqobillari hamma uchun tushunarli ekanini uqtirdim. Bu tajribadan so'ng o'quvchilar begona so'zlarning muqobilini topishni sevimli mashg'ulotga aylantirishlari shubhasiz.

Mohira XALILOVA,  
Yunusobod tumanidagi 21-maktab o'qituvchisi

Hozirgi o'zbek adabiy tili milliy tilimizning oliy shaklidir. Zero, u buyuk shoir, yozuvchilar, el tanigan ulkan olimlar, faylasuflar, tilimiz zahmatkashlari tomonidan jonli xalq tili, shevalarimiz, Navoiy asos solgan eski o'zbek adabiy tili asosida, ularga fonetik, grafik, orfoepik, orfografik, lug'aviy-ma'noviy, grammatik, uslubiy, madaniy-marifiy, etik-estetik ishlov berilgan, me'yorlashtirilgan, silliqashtirilgan tildir.

# Toshkent shevasi — adabiy til emas!

Biroq adabiy til bilan, uning mavqeyi-maqomi, qo'llanish doirasi, adabiy nutq hududi bilan bog'liq ayrim muammolarimiz, bu borada yo'l qo'yilgan va qo'yilayotgan kamchiliklarimiz yo'q emasligini ham ko'rmaslik, sezmaslik, aytmaslik mumkin emas.

Bunday nomunosib munosabatni adabiy til, adabiy nutq hududida, uning qonuniy maydonida adabiy so'zlashuvga zid holat — shevachilik, noadabiy nutq kuchayib borayotganida aniq ko'rish mumkin. Xususan, poytaxt maktablari, kollej, litsyalarining (bundan ayrim oliy o'quv yurtlari ham mustasno emas) ko'pchiligida adabiy tilda so'zlashish, adabiy nutqda faoliyat yuritish o'rimga Toshkent shevasida gapirish tez-tez kuzatiladigan hodisaga emas, odatdagi hol bo'lib qolganini afsus bilan qayd etishga to'g'ri keladi. Binobarin, adabiy til qo'llanishi lozim bo'lgan o'rinlarda biror shevaning hukmron mavqega o'tib olishiga yo'l qo'yilmasligi lozim va shart.

Biror lahja yoki sheva obyektiv tarixiy haqiqatga ko'ra, umumo'zbek tili maqomida faoliyat yuritmagani, yurita olmaydi ham. Uning xizmat ko'rsatish doirasi muayyan sheva tarqalgan hudud, oilalar yashayotgan uylar, qishloq yoki ko'cha va bir sheva va killarining o'zaro muloqotidan tashqari emas. Ana shu hudud va holatlarda u bemaol ish yuritaveradi va bunga hech kimning monelik qilishga haqi ham, haddi ham yo'q. Binobarin, Toshkent shahrining O'zbekistonning poytaxti ekani (yoki Samarqandning Amir Temurning boshkenti bo'lgani-yu, Qo'qon va Buxoroning xonliklari markazi maqomida faoliyat yuritgani va shunga o'xshash boshqa xil milliy birligimizga xilof, unga putur yetkazadigan kattamanliklar) shu nomlardagi shevalarga boshqa shevalardan ortiq imtiyoz bermaydi. Zotan, biz o'zbekimiz va bizning

umummilliy tilimiz adabiy o'zbek tilidir, biror sheva, jumladan, Toshkent shevasi emas.

Davlat tili maqomi ham mohiyatan adabiy til timsolidagi o'zbek milliy tiliga berilgan. Negaki butun o'zbek xalqi gaplashadigan shevalararo til faqat adabiy tildir. Bunday vaziyatda u xalqaro tilga o'xshash vazifani bajaradi. Turli sheva vakillari o'zaro adabiy tilda fikr almashadilar, aloqa qiladilar. Birorta shevada bunday imkoniyat ham, imtiyoz ham yo'q, u shunga da'vogarlik ham qila olmaydi, bunday huquqqa ham ega emas. Biz — o'zbek adabiy tili bayrog'i ostida birlashgan xalqmiz. Bu jihatdan u milliy madhiyamiz, milliy bayrog'imiz, milliy gerbimiz, milliy qomusimiz maqomida bo'lib, bizni yagona millat sifatida shakllantirib, birlashtirib turuvchi eng muhim, asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Bu borada hech bir lahja, sheva bunday vosita rolini o'ynay olmaydi va hech bir sharoitda, biror-bir asos bilan uning o'rini bosa olmaydi. Bilib olishimiz zarur: bizning bobo tilimiz qaysidir lahja, sheva emas, balki barcha lahjalarda asosida shakllantirilgan adabiy tildir.

Demak, adabiy tilimiz bugun millatimizning eng muhim aloqa vositasi, fikr almashish quroli bo'lishi bilan birga, aql, qalb, ruhga doir neki bo'lsa, intellektual-hissiy mazmunli nimaiki bor, ularning barchasini yaratilishi, yashashi, to'planishi va saqlanishi, o'zlashtirilishi, bilib olinishi uchun ham asosiy vosita, tengsiz manba, muqaddas meros. Zamonaviy o'zbek kishisi uchun asosiy milliy qadriyatlar mujassamlangan adabiy tilsiz, adabiy nutqsiz hozirgi davrda to'laqonli, madaniy-ma'naviy hayot kechirish mumkin emas.

Jumanazar ABDULLAYEV,  
filologiya fanlari nomzodi

# Ijod maktabi o'quvchilaridan jiddiy takliflar

Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ona tili va adabiyot fanini chuqur o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internatda tahsil olayotgan bir guruh iqtidorli o'quvchi-yoshlarning o'zbek tilini rivojlantirishga oid fikr-mulohazalari bilan qiziqdik.

### Dilafroz G'AFUROVA, 8-sinf o'quvchisi:

— Sinflarda izohli lug'atlar bo'lishini va ular bilan ishlash yo'lga qo'yilishini juda yam istardik. To'g'ri, darsliklarimizda nazariy bilimlar jamlangan. Biroq biz ma'nosini tushunmagan so'zlarni o'rganishimiz fikrlash darajamiz tubdan yaxshilanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, tilimizda shevalar ko'p. Shevalarni ham o'rganish men uchun qiziq. Maktablarda shevalarni o'rganish, mashg'ulotlari joriy qilinsa, ijobiy natija beradi deb o'ylayman.

### Husnora KAMOLOVA, 8-sinf o'quvchisi:

— Ba'zan hollarda mashg'ulot va darslardan tashqari o'qiyotgan asarlarimizdagi so'zlarni tushunishga qiynalamiz. Qani endi tilimiz tarixida ishlatilgan so'zlarni o'rgatadigan qo'shimcha mashg'ulotlar joriy qilinsa. O'qirdik, imkon qadar o'rganardik. Har holda, bu ham o'zbek tili imkoniyatlarini to'liq o'rganishimizga zamin yaratardi.

### Hafiza HASANOVA, 8-sinf o'quvchisi:

— Tilimizga doir ko'plab tadbirlar asosan ta'lim muassasalari, turli davlat tashkilotlarida bo'lib o'tadi. Aholimiz boshqa qatlam vakillarining esa bunday tadbirlarda ishtiroki deyarli sezilmaydi. Turli-tuman aksiyalar tashkil qilish kerak. Masalan, aholi o'rtasida "O'zbek

tilining boy xazinasi" haftaligi ko'rinishi-da o'tkazilib, noyob so'zlarni ma'nosi bilan to'plashni targ'ib qilsa bo'ladi. Eng ko'p so'z to'plagan qatnashchilar kitoblar bilan taqdir-lansa, tilimizga bo'lgan qiziqish yanada oshishiga olib kelsa, ajabmas.

### Muxlisa RAJABALIYEVA, 8-sinf o'quvchisi:

— Maktabda barcha fanlar qatori o'z ona tilimizni o'rganish — maroqli mashg'ulot. Shuning uchun ham ona tili va adabiyot faniga ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida tahsil olishni davom ettiryapman. O'zbek tilini yanada rivojlantirish uchun ona tiliga ixtisoslashtirilgan maktablarni ko'paytirishni taklif qilgan bo'lardim. Chunki tilimizni o'rganishga qiziquvchi o'quvchilar ko'pligini bu yerda o'qish istagini bildirgan tengdoshlarim miqdorida angladim.

### Abror KARIMOV, 8-sinf o'quvchisi:

— Har bir sohani rivojlantirish uchun fidoyi insonlar bo'ladi. Bizning tilimizni ham bugungi kundagi darajasi uchun ajdodlarimiz, olimlarimiz, yozuvchilarimiz, shoirlarimiz mehnat qilishgan. Endilikda bu ishlarni yanada jonlantirishimiz uchun "O'zbek tili bilimdoni" tanlovinu keng miqyosda o'tkazishni o'ylab ko'rish kerak. Axir



"Yosh kitobxon" tanlovi o'tkazilishi yo'lga qo'yilgach, qanchadan qancha biz kabi o'quvchilarning kitob mutolaasiga bo'lgan munosabati o'zgaradi.

### Diyora ALIJONOVA, 8-sinf o'quvchisi:

— O'zbek tilini o'rganishni chet eldan kelayotgan sayyohlarga ham targ'ib qilish masalasini ko'rib chiqish kerak. Ya'ni bunda yurtimizga ko'p muddatga tashrif buyurayotgan xorijlik sayyoh va mehmonlarga ona tilimizni qisqa vaqt ichida o'rganishga oid kurslar tashkil qilish ham muhimdir.

### Marjona ABDUMALIKOVA, 8-sinf o'quvchisi:

— Shu kungacha o'quvchilar o'rtasida ona tili va adabiyot fanlari bilan bog'liq insholar tanlovi o'tkazib kelinadi. Bu yax-

shi, albatta. Isho yozish mahoratini oshirish bo'yicha milliy miqyosda tanlovlar o'tkaz-sak, zo'r bo'lardi.

### Zebo QAHHOROVA, 8-sinf o'quvchisi:

— Ta'lim maskanlarida faoliyat yuritayotgan ustozlarning barchasi mashg'ulotlar davomida sof adabiy tilda dars o'tishga e'tibor qaratsa, notiqlik mahoratlarini namoyish etib borsak, biz kabi o'quvchilarning tilimizni o'rganishga qiziqishi oshadi. Keyin foydalananayotgan daftarlarimiz muqovasidagi ma'lumotlar ham o'zbek tilida bo'lsa. Mayli, xorij tillarini ham o'zlashtirib boraveramiz. E'tiborimizni tortadigan jihatlardan biri ham shu yozuvlar deb o'ylayman.

Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi o'qituvchisi Husniddin HAYITOV tayyorladi.

## Sinab ko'ring

## Jadvallar — bilimni mustahkamlash uchun

Ona tili va adabiyot fanlari aniq fanlar kabi ma'lum o'lchovlar, jadvallarga asosanmaydi. Lekin keyingi paytlarda o'qitishning innovatsion texnologiyalari qo'llashda jadvallardan unumli foydalanish mumkin. Masalan, "Ona tili" o'quv mashg'ulotlarida so'z turkumlari haqida gap borganda, ularning ma'no turlarini jadvallarda joylashtirish mumkin:

| Sifatlarining ma'no turlari | Xususiyat sifatleri | Rang-tus sifatleri | Hid sifatleri     | Makon-zamon sifatleri | Shakl-hajm sifatleri | Mazata'm sifatleri |
|-----------------------------|---------------------|--------------------|-------------------|-----------------------|----------------------|--------------------|
| Misollar                    | yaxshi, odobli      | oq, yashil         | xushbo'y, muattar | yozgi, kechki         | katta, keng          | nordon, shirin     |

O'quvchilarning mavzularni chuqurroq o'rganishlari va fikrlashlarini tahlil qilish maqsadida jadvallarning ba'zi kataklarini bo'sh qo'yib, o'quvchilarga ularni to'ldirish vazifasini berish mumkin:

| Ravishlarning ma'no turlari | O'rin ravishi  | Payt ravishi | Sabab ravishi         | Darajamiqdor ravishi | Holat ravishi |
|-----------------------------|----------------|--------------|-----------------------|----------------------|---------------|
| Misollar                    | olg'a, ichkari |              | noiloj, ilojsizlikdan | atayin, azza-bazza   | sekin, jim    |

"Adabiyot" darslarida esa ijodkorlar asarlarining turlari bo'yicha jadvalga joylashtirish mumkin. Masalan, Asqad Muxtor ijodiga oid jadvalni keltiramiz:

| She'rlari   | She'riy to'plamlari   | Qissalari   | Romanlari  | Pesalari   | Tarjimalari  |
|---|---|---|--|--|--|
| "Tilak",<br>"Tong edi",<br>"Totli damlar",<br>"Bizning avlod" | "Hamshaharlarim",<br>"Rahmat, mehribonlarim",<br>"Chin yurakdan",<br>"99 miniatura",<br>"Karvon qo'ng'irog'i",<br>"She'rlar",<br>"Quyosh belanchagi",<br>"Sizga aytar so'zim" | "Daryolar tutashgan joyda"(1950, 1-qissa),<br>"Qoraqalpoq qissasi",<br>"Buxoroning jinko'challari" (Fayzulla Xo'jayev haqida),<br>"Jar yoqasidagi chaqmoq",<br>"Bo'ronlarda bordek halovat",<br>"Kumush tola" | "Opa-singillar",<br>"Tug'ilish",<br>"Davri mening taqdirimda",<br>"Chinor",<br>"Amu" | "Mardlik cho'qqisi",<br>"Yaxshilikka yaxshilik",<br>"Samandar" | Sofokl "Shoh Edip",<br>Pushkin,<br>Lermontov,<br>Blok,<br>Thokur,<br>Mayakovskiy,<br>Gorkiy,<br>Shevchenko,<br>O'Nil |

Ona tili va adabiyot darslaridagi jadvallar o'quvchi bilimni mustahkamlash bilan birga, ma'lumotlarni tartibga solishga ham yordam beradi.

Nigora MAHMUDOVA,  
Sergeli tumanidagi  
32-maktab o'qituvchisi

Xusanov Toxir Sunnatovichning 03.00.04 — Mikrobiologiya va virusologiya, 03.00.07 — O'simliklar fiziologiyasi va biokimyosi ixtisosliklari bo'yicha "Beda mozaikasi virusini tavsiflash va virusi bilan kasallangan o'simliklardagi ayrim fiziologik jarayonlarga ta'siri" mavzusidagi (biologiya fanlari bo'yicha) falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasining himoyasi Mikrobiologiya instituti va O'zbekiston Milliy universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.27.06.2017.B.38.01 raqamli ilmiy kengash asosidagi bir martalik ilmiy kengashning 2020-yil 27-fevral kuni soat 10:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100128, Toshkent shahri, Abdulla Qodiriy ko'chasi, 7- "B" uy.  
Tel/faks: (71) 241-92-28, 241-71-98, 241-92-71; e-mail: [microbio@academy.uz](mailto:microbio@academy.uz)

Ismatov Azamat Mo'ydinjonovichning 03.00.12 — Biotexnologiya ixtisosligi bo'yicha "Angren kaolinlarini biotexnologik boyitish" mavzusidagi (biologiya fanlari bo'yicha) falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasining himoyasi Mikrobiologiya instituti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.02/30.12.2019.V.38.01 raqamli ilmiy kengashning 2020-yil 25-fevral kuni soat 10:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100128, Toshkent shahri, Abdulla Qodiriy ko'chasi, 7- "B" uy.  
Tel/faks: (71) 241-92-28, 241-71-98, 241-92-71; e-mail: [microbio@academy.uz](mailto:microbio@academy.uz)

Tashbaev Sherzodbek Abdurasulovichning 03.00.12 — Biotexnologiya ixtisosligi bo'yicha "Faol metan hosil qiluvchi mikroorganizmlar assotsiatsiyasi asosida biogaz olish" mavzusidagi (biologiya fanlari bo'yicha) falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasining himoyasi Mikrobiologiya instituti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.02/30.12.2019.V.38.01 raqamli ilmiy kengashning 2020-yil 25-fevral kuni soat 10:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100128, Toshkent shahri, Abdulla Qodiriy ko'chasi, 7- "B" uy.  
Tel/faks: (71) 241-92-28, 241-71-98, 241-92-71; e-mail: [microbio@academy.uz](mailto:microbio@academy.uz)

Xalmuminova Gulchexra Kulmuminovnaning 06.01.09 — O'simliklarni himoya qilish ixtisosligi bo'yicha "Sabzavot ekinlarida uchraydigan alternarioz kasalligi va unga qarshi kurash choralarini" mavzusidagi (qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha) falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasining himoyasi Toshkent davlat agrar universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.05/30.12.2019.Qx.13.01 raqamli ilmiy kengashning 2020-yil 3-mart kuni soat 14:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100140, Toshkent viloyati, Qibray tumani, Universitet ko'chasi 2-uy,  
Tel/faks: (71) 260-48-00; e-mail: [tuag-info@edu.uz](mailto:tuag-info@edu.uz)

Badiiy asarlarni tahlil qilganda asar qahramonlarining o'ziga xos tomonlarini ham jadvallarda aks ettirish mumkin:

## Said Ahmadning "Qorako'z majnun" hikoyasi

| Qahramonlar | O'ziga xos tomonlari   |
|-------------|--|
| Saodat aya  | Hikoyaning bosh qahramoni. "O'ris shaharlarda daydib qolib ketgan" o'g'lini har namozida duo qilib kutuvchi ona.   |
| Qumri       | Saodat ayaning befarzandligi tufayli turmushi bo'lmagan qizi. Uni onasi atayin o'zi bilan hovlida olib qolgan (sababi yozilgan joyni o'quvchilar topishsin). |

Yuqorida misol qilganimizdek, qahramonlar haqidagi jadvallarda ham ba'zi kataklarni bo'sh qoldirish mumkin. O'quvchi badiiy asar matni ustida ishlash orqali ularni to'ldiradi.

**PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR,  
KASB-HUNAR TA'LIMI BOSHQARUV HAMDA  
PEDAGOG KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA  
ULARNING MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI  
VAKANT ISH O'RINLARIGA TANLOV E'LON QILADI:**

- O'quv adabiyotlari va me'yoriy hujjatlarini nashr etish bo'limi: Mutaxassis — 2 ta shtat birligida (Oliy ma'lumotli, bosmaxona-nashriyot sohasida kamida 3 yil mehnat stajiga ega bo'lishi talab etiladi).
- Ta'limda boshqaruv kafedrasini: Katta o'qituvchi — 1 ta shtat birligida (Filologiya, ingliz tili, kamida 3 yil mehnat stajiga ega bo'lishi talab etiladi).

**E'lon bo'yicha quyidagi manzilga murojaat qilishingizni so'raymiz:**  
Toshkent shahri, Olmazor tumani, Talabalar shaharchasi,  
Ziyo ko'chasi, 76-uy. Tel: (71) 246-90-37

## SERGELI TUMAN HOKIMLIGI

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 2-maydagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida sog'lom ovqatlanishni tashkil etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 132-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida 2019/2020-o'quv yilida sog'lom ovqatlanishni tashkil etish maqsadida oshxonalarini ijaraga berish bo'yicha

## TANLOV E'LON QILADI

| № | Ta'lim muassasasi nomi | Manzili                        |
|---|------------------------|--------------------------------|
| 1 | 68-maktab              | Sergeli tumani, 3-mavze, 49-uy |
| 2 | 329-maktab             | Sergeli tumani, 5-"A" mavzesi  |
| 3 | 330-maktab             | Sergeli tumani 5-"A" mavzesi   |

Tanlov 2020-yil 28-fevral kuni soat 11:00 da  
Sergeli tuman hokimligi binosi kichik zalida o'tkaziladi.

Manzil: Toshkent shahri, Sergeli tumani, So'g'diyona ko'chasi, 1-uy.

Tenderda ishtirok etish uchun arizalar  
2020-yil 27-fevral soat 18:00 ga qadar  
tuman xalq ta'limi bo'limida qabul qilinadi.

Manzil: Toshkent shahri, Sergeli tumani, Obihayot ko'chasi, 3-"A" uy. Murojaat uchun  
telefon: (71) 257-20-93, 257-13-53;  
E-mail: [sergelixtb@inbox.uz](mailto:sergelixtb@inbox.uz);  
Web-site: [sergeli\\_xtb@xtb.uz](http://sergeli_xtb@xtb.uz)

Toshkent shahridagi O'quv davolash kompleksi tibbiyot kolleji tomonidan 2016-yil 16-iyunda Qoriyeva Mukarram Marat qizi nomiga berilgan K№ 4484899 raqamli DIPLOM yo'qolganligi sababli  
**BEKOR QILINADI.**



## Barcha abituriyentlar, ota-onalar va o'qituvchilar diqqatiga!

“Marifat” gazetasi sahifalarida:

abituriyentlar uchun

DTM testlari darajasidagi sinov testlari

o'quvchilar uchun

PISA

PIRLS

TIMSS

testlaridan namunalarni e'lon qilina boshlandi.



Bundan tashqari, o'tgan yilgi kirish imtihonidagi murakkab testlar yechimiga doir

SHARHLAR:

IZOHLAR:

O'QUV LUG'ATLARI

muntazam berib boriladi. Shu bilan birga, o'qituvchi-murabbiylar uchun

ATTESTATSIVIA TESTLARIDAN namunalarni ham e'lon qilindi.



Yakka tartibdagi obunachilar uchun nashr indeksi 149  
Korxonalar va tashkilotlar uchun nashr indeksi 150

Manzil: 100000, Toshkent sh., Matbuotchilar 32-uy.  
Tel.: (71) 233-50-55, faks: (71)233-99-15.



Vaqtidan yutqazmang. Nashrimizga tezroq obuna bo'ling! Gazetaning o'z vaqtida yetib borishini istasangiz, “O'zbekiston pochta” AJ va “Matbuot tarqatuvchi” AKning hududiy filiallariga murojaat qiling!

“Marifat” gazetasi 2020-yil uchun obuna davom etadi.

Bizni internetda ham kuzating!

[www.marifat.uz](http://www.marifat.uz) [/marifat.uz](https://www.facebook.com/marifat.uz) [@marifatzsiyo](https://www.instagram.com/marifatzsiyo)

## Nashrimizga obuna bo'lishni istaganlar uchun

### “O'zbekiston pochta” AJ va “Matbuot tarqatuvchi” AKning hududiy filiallari telefon raqamlari havola etilmoqda.

#### “O'zbekiston pochta” AJning korxonalarini telefon raqamlari

#### “Matbuot tarqatuvchi” AKning korxonalarini telefon raqamlari

| No | Hududiy filiallar        | Telefon        | No | Hududiy filiallar   | Telefon                     |
|----|--------------------------|----------------|----|---------------------|-----------------------------|
| 1  | Toshkent shahri filiali  | (71) 233-73-56 | 8  | Xorazm filiali      | (62) 228-51-71              |
| 2  | Andijon filiali          | (74) 223-26-24 | 9  | Surxondaryo filiali | (95) 501-01-95              |
| 3  | Qoraqalpog'iston filiali | (61) 222-14-43 | 10 | Toshkent filiali    | (71) 268-22-56              |
| 4  | Qashqadaryo filiali      | (75) 221-04-62 | 11 | Samarqand filiali   | (66) 229-49-27<br>229-51-16 |
| 5  | Jizzax filiali           | (90) 538-02-69 | 12 | Farg'ona filiali    | (73) 244-47-79              |
| 6  | Namangan filiali         | (69) 233-03-67 | 13 | Sirdaryo filiali    | (95) 510-01-94              |
| 7  | Buxoro filiali           | (65) 223-48-93 | 14 | Navoiy filiali      | (91) 335-66-62              |

| No | Hududiy filiallar             | Telefon        | No | Hududiy filiallar    | Telefon                     |
|----|-------------------------------|----------------|----|----------------------|-----------------------------|
| 1  | Toshkent shahri               | (71) 233-67-98 | 8  | Xorazm viloyati      | (62) 227-48-55              |
| 2  | Andijon viloyati              | (74) 223-82-13 | 9  | Surxondaryo viloyati | (76) 221-91-18              |
| 3  | Qoraqalpog'iston Respublikasi | (61) 222-88-63 | 10 | Toshkent viloyati    | (71) 199-76-66              |
| 4  | Qashqadaryo viloyati          | (75) 225-40-27 | 11 | Samarqand viloyati   | (66) 234-22-53              |
| 5  | Jizzax viloyati               | (72) 222-40-01 | 12 | Farg'ona viloyati    | (73) 244-50-77              |
| 6  | Namangan viloyati             | (69) 239-10-88 | 13 | Sirdaryo viloyati    | (67) 225-11-22<br>225-11-44 |
| 7  | Buxoro viloyati               | (65) 221-56-90 | 14 | Navoiy viloyati      | (36) 223-26-86              |

Yakka tartibdagi obunachilar uchun nashr indeksi: 149  
Korxonalar va tashkilotlar uchun nashr indeksi: 150

Manzil: 100000, Toshkent sh., Matbuotchilar ko'chasi, 32-uy.  
Tel.: (71) 233-50-55, faks: 233-99-15;

Bizni internetda ham kuzating!

[www.marifat.uz](http://www.marifat.uz)

e-mail: [info@marifat.uz](mailto:info@marifat.uz)



[/marifat.uz](https://www.facebook.com/marifat.uz)



[@marifatzsiyo](https://www.instagram.com/marifatzsiyo)

# Marifat

#### TA'SIS ETUVCHILAR:

O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi,  
O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,  
O'zbekiston Ta'lim, fan va madaniyat xodimlari  
kasaba uyushmasi Respublika kengashi.

#### Bosh muharrir: Husan NISHONOV

Gazeta O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida  
2006-yil 22-dekabrda 0067-raqam bilan ro'yxatga olingan.  
Indeks: 149, 150. G-229. Tiraji 10286.  
Hajmi 4 bosma taboq. Ofset usulida bosilgan,  
qog'oz bichimi A-3. Bahosi sotuvda erkin narxda.

#### TELEFONLAR:

qabukona — (71) 233-50-55;  
kotiyyat — (71) 233-99-15;  
reklama va marketing bo'limi —  
(71) 233-42-92 (faks), (71) 233-56-00.



“Ma'rifat” dan materiallarni ko'chirib bosish tahririyat ruxsati bilan amalga oshirilishi shart.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqdir qilinmaydi va mualiflarga qaytarilmaydi.

#### MANZILIMIZ:

100083, Toshkent shahri,  
Matbuotchilar ko'chasi, 32-uy.  
Web-site: [www.marifat.uz](http://www.marifat.uz)

Dizaynerlar: Malohat Toshova, Faxriddin Rahimov.  
Navbatchesi muharrir: Nazokat Xolmetova.  
Navbatchesi: Faxriddin Rahimov.

Gazeta haftaning chorshanba kuni chiqadi.

“Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi.  
Korxonalar manzili: Buyuk Turon ko'chasi, 41-uy.

O'ZA yakuni — 23.30 Topshirildi — 23.35

1 2 3 4 5 6